

Marja Mustakallio

TORNEDALENS FOLKHÖGSKOLA

Folkhögskoleideologi och assimilering

I INLEDNING

Uppgiftsbeskrivning

Den forskningsuppgift som Sannings- och försoningskommissionen tilldelat mig gäller den folkhögskola som grundades i Matarengi 1899, vars officiella namn var *Tornedalens lantmanna- och folkhögskola*. Uppgiftsbeskrivningen är tudelad. Kunskapsöversikten ska presentera historiska och ideologiska perspektiv på skolans uppförande. Studien ska granska folkhögskolans roll i assimileringpolitiken, särskilt i relation till kvinnors emancipation i Tornedalen. Studien tar sin utgångspunkt i den övergripande frågan, i vilken utsträckning och på vilket sätt folkhögskolan som förmedlare av svenskt språk och svenska kulturella ideal kom att påverka kvinnor, som varit elever vid skolan mellan 1899–1958, vad gäller yrkesval, vidareutbildning och karriärväg samt utflyttning.¹

Jag sammanfattar min uppgift med två frågor: varför kom folkhögskolan just till Matarengi, och vad hände med kvinnorna som varit elever i skolan efter året vid folkhögskolan? Med assimilering tänker jag mig framför allt språkbyte och tillägnande av kulturell praxis. Emancipationen kommer exempelvis till uttryck i självständiga val i fråga om utbildning, yrke, bostadsort och make. Assimilering och emancipation står hela tiden i ett spänt förhållande till varandra.

I denna utredning använder jag konsekvent benämningen finska och finska språket; denna term används i mitt material. Det framgår tydligt av några brev på finska från före detta elever att finskspråkiga talade den finska som talas i Tornedalen och som numera kallas meänkieli. Några av de ståndspersoner som studerat finska hade säkert haft att göra med det dåtida finska skriftspråket.

När jag granskar etableringen av folkhögskolan och det assimileringarbete som ägt rum under dess beskydd, försöker jag gestalta vem som gjorde vad i förhållande till folkhögskolan: när var aktören en företrädare för staten på regerings- eller länsnivå, när företrädde aktören kyrkan eller kommunen. Å andra sidan vill jag också lyfta fram vilka åtgärder som vidtagits av enskilda personer. Jag försöker belysa vad som fick enskilda människor att agera, vad deras motiv och drivande kraft var.

¹”Kunskapsöversikten ska presentera historiska och ideologiska perspektiv på skolans uppförande. Studien ska granska folkhögskolans roll i assimileringpolitiken, särskilt i relation till kvinnors emancipation i Tornedalen. Studien tar sin utgångspunkt i den övergripande frågan, i vilken utsträckning och på vilket sätt folkhögskolan som förmedlare av svenskt språk och svenska kulturella ideal kom att påverka kvinnor, som varit elever vid skolan mellan 1899–1958, vad gäller yrkesval, vidareutbildning och karriärväg samt utflyttning.”

När folkhögskolan öppnades på hösten 1899, var dess svenskspråkiga namn *Tornedalens lantmanna- och folkhögskola*. På finska omtalades skolan som Matarengin opisto². Detta namn användes till exempel i *Haparandabladet*. Jag använder också namnen folkhögskola och skola. För själva folkhögskolekursen använder jag benämningen vinterkurs eller folkhögskolekurs.

Till en början var även lantmannaskolan en del av hela folkhögskolekursen. Under det andra verksamhetsåret blev lantmannaskolan sin egen linje och flyttades slutligen 1952 till en helt annan plats, Vojakkala, cirka 60 kilometer söderut längs Torne älvdal. Lanthushållsskolan³ började som en sommarkurs på folkhögskolan 1913, samma år som de övriga lanthushållsskolorna i Sverige inledde sin verksamhet. Under de första 18 åren varade kursen i 12 veckor, 1931 fastställdes längden till 22 veckor. Med andra ord var lanthushållsskolan verksam under den tiden av året, då utrymmena var lediga från vinterkursen. Lanthushållsskolan flyttades samtidigt med lantmannaskolan till Vojakkala.

Mellan 1911 och 1914 fanns även en andra årskurs vid folkhögskolan. Efter flera års uppehåll blev den en stadigvarande del av undervisningen 1943. Den första årskursen fördelades från och med läsåret 1949–1950 till en praktisk och en teoretisk linje. Under läsåren 1951–1952 och 1952–1953 erbjöd skolan även en tredje årskurs, dvs. en fortsättningskurs.

I slutet av 1950-talet fördes en livlig diskussion om det finska språkets status vid och runt folkhögskolan, och folkhögskolan började inrikta sig på Nordkalott-samarbete. På den tiden behärskade de flesta som sökte till folkhögskolan svenska, även om det inte var förrän 1965 som man kunde läsa i elevförbundets tidning *Gränsen* att alla nya elever nu kunde svenska. Jag anser att folkhögskolans försvenskningåtgärder hade slutförts fram till början av 1960-talet och därför granskar jag inte närmare den efterföljande tidsperioden.

Ingen egentlig kritisk historia har skrivits om Tornedalens folkhögskola. De tre jubileumsböckerna från 1924, 1949 och 1999 är skolans egna publikationer. Hannu Mustakallio (1994) och Lars Elenius (2001) diskuterar Tornedalens folkhögskola i sin forskning. Marianne Marcusdotter och Göran Sallnäs (2006) diskuterar också flyktigt Tornedalens folkhögskola i sin biografi om Elisabeth och Ludvig de Vylder⁴. Tornedalens folkhögskola diskuteras också i två avhandlingar. Peter Wiss (1995) reflekterar över motiven bakom etableringen av folkhögskolan. Hanna Henriksson (2000) bedömer å sin sida de åtgärder som vidtagits vid två norrbottniska folkhögskolor för att främja svenskheten, med betoning på folkhögskolan i Boden.

Forskning om kvinnor

Den faktiska forskningen om assimilering är begränsad till kvinnor som har gått på folkhögskolan. Kommissionens ämnesval påverkas förmodligen av den "allmänna uppfattningen" som man ofta stöter på i Tornedalen om att kvinnorna flyttar "söderut" från området till den svenskspråkiga

² I folkhögskolans 100-årsjubileumsbok är namnet *Tornedalens Folkhögskola*. 'Matarengin opisto'. Pekkari (red.) 1999.

³ Jag har valt *kotitalouskoulu* som den finska termen, vilket var namnet på en motsvarande kurs på Peräpohjolan opisto i Alatornio.

⁴ Jag skriver de Vyliders namn med liten d-bokstav. Om stavningspraxis för namnet, se Marcusdotter & Sallnäs 2006, s. 99.

världen. Även det faktum att meänkieli verkar ha bevarats allra bäst i männens ordförråd verkar bekräfta detta.

I mitt arbete som kantor i Övertorneå församling har jag träffat flera människor i pensionsåldern vars mödrar kommer från Finland. Ester Cullblom (1999), elev vid Tornedalens folkhögskola läsåret 1952–1953, betonar också att svenska kvinnor flyttade bort från Tornedalen. Detta ”kvinnliga vakuum” fylldes i synnerhet av pigor som flyttat från Finland till svenska Tornedalen efter andra världskriget. Cullblom citerar statistik från Statistiska centralbyrån (SCB), som visar att kvinnor äldre än 18 år som fötts i Finland utgjorde 19 % av alla kvinnor i Pajala, 34 % i Övertorneå och 52 % i Haparanda så sent som 1999.

Någonstans har dessa tornedalska kvinnor som fötts i Sverige försvunnit. Det är omöjligt att ta reda på hur många av kvinnorna som flyttat från kommunen som gått på Tornedalens folkhögskola, men av min utredning är det möjligt att åtminstone få någon slags uppfattning om var folkhögskolans kvinnor senare hamnade. Jag försöker också belysa hur den medvetna – och ibland även fördolda – assimileringpolitiken påverkade kvinnornas öde. Trots att jag presenterar siffror i denna utredning, är de av flera orsaker inte statistiskt tillförlitliga, endast riktgivande.

I utredningen granskar jag folkhögskolan och dess kvinnliga elever under 1899–1958. Eleverna i lanthushållsskolan är medräknade så länge som skolan låg i Matarengi, dvs. fram till 1952. Det sista året i granskningen fastställdes som 1958, eftersom man i elevförbundets tidning därefter inte längre publicerade nyheter om tidigare elever. I praktiken ingår eleverna under läsåret 1958–1959, som påbörjade sina studier hösten 1958, fortfarande i granskningen. Avgränsningen är lämplig även på grund av att ett av det praktiska genomförandet av försvenskningen, Svenska festen, ordnades för sista gången våren 1958.

Jag har hittat sammanlagt 2 366 kvinnor som varit elever på Tornedalens folkhögskola i skolans årsberättelser och i elevförbundets tidningar. Den första lilla tidskriften utkom i form av en årsberättelse 1902 (med föreståndare de Vylder som redaktör), de följande tidskrifterna utkom under namnet *Matarengi* 1916–1921 (chefredaktörer Einar Bohlin och Erik Eriksson). Efter en paus utkom tidskriften igen från och med 1937, nu med namnet *Medlemsblad Tornedalens elevförbund*. År 1959 gavs elevförbundets tidskrift namnet *Gränsen*. Chefredaktören har alltid varit en av lärarna på folkhögskolan.

Redan forskningsaspekten gör utredningen emancipatorisk och lyfter upp kvinnorna från marginalen till centrum. Med den här studien synliggör jag kvinnor. Då och då, när jag ”umgåtts” med kvinnor från folkhögskolan, har jag stött på människor som har haft svårt att förstå varför undersökningen begränsas till kvinnor. ”Oj, det är ju männen som borde lyftas fram, de har det svårt, kvinnorna har alltid klarat sig här, de har bara behövt kunna klara av saker!” Men jag har hållit mig till kvinnorna. Kvinnorna har nu huvudrollen. Jag lyssnar på dem och försöker förstå.

Påverkan från mina egna utgångspunkter

Relationen mellan forskaren och forskningsämnet är komplex. De har en ständig ömsesidig inverkan på varandra. Som forskare kan jag inte vara helt objektiv, oavsett hur noga jag än följer

de vetenskapliga reglerna. Människans erfarenheter påverkar alltid vad hon forskar om och med vilka metoder.

Jag bekantade mig med Tornedalens folkhögskola sommaren 2000 när jag hade flyttat till min tidigare hemkommun, finska Ylitornio, mitt emot Övertorneå och behövde en mikrofilmläsare för att läsa Fanny Hensel Mendelssohns (1805–1847) brev för min avhandling i musikvetenskap. På den tiden fanns Nordkalottbiblioteket i folkhögskolerektorns tidigare hem och på dess övervåning en mikrofilmläsare. Jag blev än mer bekant med folkhögskolan när jag själv flyttade till Övertorneå och började forska i Tornedalens musikliv på 1800-talet.

På den finska sidan fanns en folkhögskola som var bekant för mig. På Ylitornion kristallinen kansanopisto hade jag som ung åkt skidor under sportlovsläger och lite senare suttit vid matsalsbordet och funderat över vad det innebär att kombinera strid och bönetystnad. Under gymnasietiden hämtade jag regelbundet slaskhinkar med matrester från folkhögskolans kök till vår ladugård för att mata prästgårdens får.

Mitt eget vuxenblivande tog sin början på en folkhögskolas vinterkurs, på Viittakivi internationella folkhögskola i Hauho, Södra Tavastland. Jag var ung och mottaglig; det året kom att visa riktningen för hela mitt liv. Jag har återvänt till mina egna upplevelser på folkhögskolan när jag granskat Tornedalens folkhögskola och dess kvinnor, flickor. Det har varit lätt att leva in sig i det.

Jag bor geografiskt sett i mitten av det granskade området. Jag känner till byarna i närområdet. Jag vet att människor med vissa namn bor i vissa byar. Nära Matarengi har jag rört mig i skogarna med cykel, på längre avstånd har jag kört omkring och försökt förstå denna älvdal. Men jag kommer inte härifrån, och jag vet inte vem som är släkt med vem. Redan byarna i Pajala och gamla Nedertorneå är främmande för mig. För att inte tala om de svenskspråkiga byarna i Kalix älvdal – eller Gällivare och Kiruna. När jag alltså förde statistik över flickor som kom från olika byar, märkte jag att jag var mer inexakt med byarna ju längre bort jag kom geografiskt från mitt eget område. Söder om Kalix placerade jag ofta byarna under samma ort. Jag bedömde dock att detta inte hade någon betydelse för slutresultatet.

Jag är själv finskspråkig. Jag förstår, talar och skriver svenska, men inte på samma sätt som en person med svenska som modersmål eller som en person som är född och har gått i skola i Sverige. När materialet började innehålla många svenskspråkiga efternamn och byar, placerade jag dem instinktivt längre bort och ansåg dem vara främmande. Jag kände mig nervös när vissa svenskspråkiga efternamn förekom på många sidor eller om efternamnen var helt främmande för mitt finskspråkiga sinne. Hur är det med de ”finska” ortnamnen på den svenska sidan? Först trodde jag att icke finnskunnig personal på folkhögskolan hade stavat något namn fel. Det hände visserligen också, och alltför ofta. Men mitt finska språköra korrigerade omedelbart exempelvis Nuoksujärvi till Nuuksujärvi. Lyckligtvis kunde jag med hjälp av Google-sökningar enkelt verifiera att en by med detta namn faktiskt finns. Samtidigt såg jag var den låg. Min egen bild av finnbygdens geografi blev bredare och mer detaljerad.

II FOLKHÖGSKOLERÖRELSEN

Folkhögskolornas historia

På 1840-talet började folkhögskolor först grundas i Danmark, varifrån folkhögskoleidén och folkhögskolerörelsen härstammar. Rörelsen spred sig till andra nordiska länder. De första folkhögskolorna grundades i Sverige 1868, Norge 1864 och Finland 1889 samt i norra Tyskland i början av 1900-talet. Danmarks första folkhögskola låg först på gränsen mellan Danmark och Tyskland, i Röddinge i Slesvig. När området avträdde till Tyskland flyttade folkhögskolan till Askov. De första svenska folkhögskolorna Önnestad och Hvilan låg i Skåne, medan Lunnevals folkhögskola låg i Östergötland.

Till norra Sverige kom folkhögskolerörelsen 1896, då en folkhögskola grundades i Boden. Tre år senare grundades Tornedalens folkhögskola. I Finland grundades Peräpohjolan kansanopisto i Alatornio 1901 och Ylitornion kristillinen kansanopisto 1923, bara en mil från Matarengi. Bland de första folkhögskolorna i landet etablerades folkhögskolorna i Limingo och Haapavesi i Norra Finland 1892 respektive 1896.⁵

Folkhögskolor kallas ofta grundtvigianska skolor. Utöver inriktningen på folkhögskolor som Nikolai Fredrik Severin Grundtvig (1783–1872) inspirerat började också olika folkrörelser och politiska inriktningar driva sina egna folkhögskolor. Särskilt i Finland uppstod en tydlig uppdelning mellan "grundtvigianska" och kristliga folkhögskolor. Folkhögskolan i Alatornio ingick i den första, folkhögskolan i Ylitornio i den andra. Bakgrunden till folkhögskolan i Ylitornio var gammallaestadiansk, men den var inte underordnad centralstyrelsen utan upprätthölls av en egen stödförening.

Folkhögskolan var en ungdomsskola. För de flesta eleverna var det den enda studieplatsen efter folkskolan. Särskilt under de första årtiondena var folkhögskolornas elever ungdomar med jordbrukarbakgrund. Man kan säga att folkhögskolorna var jordbruksbefolkningens väg till politik och kultur⁶. I och med demokratiseringen av samhället blev jordbruksbefolkningen en del av förvaltningen och makten. I folkhögskolorna lärde man sig nödvändiga medborgerliga färdigheter för dessa uppgifter. I Sverige fick kvinnor inte rösträtt förrän 1921, vilket också påverkade deras ställning i folkhögskolorna.

Nationalromantiken var en betydelsefull ideologi bakom folkhögskolorna. Det betydde bland annat fosterlandskärleken hade en central roll i folkhögskolearbetet; folkhögskolorna skulle fördjupa ungdomarnas förhållande till hemmet, hembygden och fosterlandet. Man skulle känna till landets historia, seder, bedrifter och förstås också dess språk. Den nationella uppgiften innebar också folklighet. Den gjorde det möjligt att nå så många medborgare som möjligt. I viss mån började hembygden bli ännu viktigare än fosterlandet.⁷

Folkhögskolans definition och uppgift

Grundtvig betonade att folkhögskolans uppdrag var att inspirera ungdomar och få eleverna att tänka och känna själva. Ungdomar skulle helt enkelt bli människor. Skolan måste vara förankrad i

⁵ Hannu Mustakallio 1994, 9.

⁶ Hannu Mustakallio 1994, 9.

⁷ Degerman 1968, 215.

nutiden, undervisa i medborgerliga färdigheter, öka bildningen och kombinera teori och praktik. "Skolans uppgift är väckelse, att väcka förståelse för att människan är en andlig varelse och tillhör ett folk, att ställa henne ansikte mot ansikte med verkligheten – icke mera."⁸ På folkhögskolorna gavs inga vitsord. De var elevcentrerade läroanstalter som skulle aktivera elevernas eget förstånd.

Svenska folkhögskolor har ansetts vara mer praktiska än danska folkhögskolor. Vid folkhögskolans riksmöte 1906 formulerade ecklesiastikminister Hugo Hammarskjöld målet på följande sätt: " [...] folkhögskolornas uppgift är att väcka nationen till liv, att lära ungdomen att se med egna ögon, att tänka självständigt, att bli personligheter."⁹ Vid samma möte uppnåddes följande enhälliga definition av folkhögskolan:

"Folkhögskolan är en sådan läroanstalt, som avser att åt vuxna unga män och kvinnor meddela en allmänt medborgerlig bildning, varvid en väsentlig vikt skall läggas vid en väckande, till personligt tankeliv samt sedlig kraft och styrka fostrande undervisning i humanistiska och naturvetenskapliga ämnen, med särskild hänsyn till att lärjungarna lära känna sitt eget land, dess historiska utveckling och nuvarande samhällsförhållanden, dess andliga och materiella hjälpkällor, samt att dem i övrigt bibringas de kunskaper, som kunna förhjälpa dem till ett kraftigt arbete på de uppgifter, som vänta dem i livet."¹⁰

Folkskolemötena som hölls varje sommar var viktiga forum där man övervägde folkhögskolans ideologi. De bestod av representanter från alla de nordiska länderna. Även lärarna från folkhögskolan i Matarengi tog del av diskussionen. Vid sidan om föreståndare de Vylder (Matarengi 1899–1911) var åtminstone lärarna Josef Thorsson (1900–1905), David Jakobsson (1905–1909), Nils Palm (1910–1911) och Fredrik Borelius (1915–1938) aktiva deltagare.¹¹

I Sveriges folkhögskolas årsbok 1909 publicerades de Vyliders skrivelse *Det andliga försvarsarbetet i översta Norrland*. Två år senare var hans tema *Ungdomsskolans mål och uppgift*. I den erkände de Vylder uttryckligen att han bar på Grundtvigs arv: folkhögskolans viktigaste uppgift var att ge eleverna möjlighet att växa till människor. Han förnekade inte vikten av att lära sig allt nyttigt, men betonade att den som vuxit till människa nog hittar sin plats och uppgift i livet¹². Den unga måste först längta efter något. Å andra sidan var ungdomen också tvungen att lära sig om den tid, i vilken man levde, annars var det onödigt att drömma om att bygga sig en framtid. Dessutom måste den unga människan lära sig att ta ansvar. Men den unge valde själv sin egen världsåskådning och åsikt. Skolan kunde till exempel inte ge eleven politiska eller religiösa åsikter. Samhälleliga skiljelinjer och konflikter fick inte vara det viktigaste, utan man skulle sträva efter att förena folket i en känsla av samhörighet och en gemensam anda. De Vylder efterlyste en allmänbildning som förenar folket och skulle vara gemensam för de olika skolformerna.

De Vylder ansåg att om man ville ge uttryck för elevernas personligheter, skulle även läraren vara trovärdig och arbeta med respektfull värme. Lärarna skulle alltid hålla sig till sanningen. Lärarna skulle inte engagera sig i partier. Lärarna var också tvungna att avstå från kommunal politik eller

⁸ Så sammanfattar Hal Koch, som studerat Grundtvig. Degerman 1968, 47.

⁹ Degerman 1968, 173.

¹⁰ Degerman 1968, 174.

¹¹ Degerman 1968.

¹² " [...] tänk först på, att du blir en riktig människa, så finner du nog ditt arbete i samhället." de Vylder 1911, 79.

rikspolitik. Denna önskan gick inte i uppfyllelse, åtminstone inte för Tornedalens folkhögskolas del. Agronomen C. Fr. Carlström, som var folkhögskolans rektor i nästan trettio år, tjänstgjorde i många kommunala förtroendeuppdrag och som representant i landstinget¹³.

År 1911 konstaterade de Vylder att folkhögskolan i huvudsak var en skola för bondpojkar och - flickor. Han betonade att bönderna hade rätt till allmänbildning som skulle hjälpa dem att inse sitt eget människovärde. Syftet med skolan var till exempel inte att avvänja dem från kroppsligt arbete, utan att visa dem att man även i landsbygdens enkla och hälsosamma förhållanden kan leva ett rikt och autentiskt människoliv och samtidigt få ta del av civilisationens skatter. Folkhögskolan ville inte få ungdomarna från landsbygden att sluta sina ögon för nya idéer, men ville lära dem att skilja på och välja mellan gott och ont. Man ville inte undanröja böndernas livsstil.

Folkhögskolorna var själva en del av 1800-talets folkrörelser, men de spred också olika slags föreningsverksamhet. Bland annat tog nykterhetsrörelsen, den frivilliga försvarsrörelsen (skytteföreningar) och hembygdsföreningar ofta sin början i folkhögskolorna, och folkhögskolorna uppmanade sina elever att delta i föreningsverksamhet och att bilda föreningar i sina byar. På folkhögskolorna ordnades också allmännyttiga föreläsningar, dit man bjöd in lokalbefolkningen.

III VARFÖR GRUNDADES FOLKHÖGSKOLAN I MATARENGI?

Från folkhögskolan i Boden till Tornedalen – en del av utbildningens metasystem

Norrbottnens första folkhögskola grundades 1896 i Boden, där en järnväg hade färdigställts två år tidigare. År 1900 fattades beslutet att bygga en garnison i samma stad. Norrbotten ansågs då vara ett landskap med framtiden för sig. Etableringen av malmfält för gruvdrift skapade arbetsplatser, resulterade i ett uppsving för industrialiseringen och skapade en befolkningsökning i norr.

Bakom etableringen av både garnisonen och folkhögskolan stod bröderna Melander från Karlskrona: kapten Emil och agronom Yngve Melander. Yngve Melander var föreståndare för folkhögskolan, och det förlovade paret Elisabeth Lundberg och Ludvig de Vylder arbetade som lärare. Både Elisabeth och Ludvig brann för folkhögskolearbete, som de båda hade bekantat sig med i södra Sverige.¹⁴

På folkhögskolan i Boden studerade också några elever från Tornedalen vars modersmål var finska. Nu gick det upp för de unga lärarna söderifrån att det fanns ett hörn av Sverige som de inte visste mycket om och vars invånare talade ett språk som var helt främmande för dem. Ludvig de Vylder, som drömt om att arbeta som missionär i Afrika, insåg snart att missionsfältet kunde finnas inom det egna landets gränser.

¹³ Svenskt land 1932, 601.

¹⁴ Relationen mellan Ludvig de Vylder och Yngve Melander var kylig. Om relationen med Melander i Ludvig de Vylders brev till Maria de Vylder-Ribbing 17.9.1898. LTUB. Jag är frestad att spekulera i vilken utsträckning planerna på att grunda den nya folkhögskolan skulle ha varit en följd av att de Vylders och Melanders inte "passade" för att arbeta tillsammans på folkhögskolan i Boden. Detta skulle dock kräva mer detaljerad forskning och rymmer inte in i denna studie.

Sommaren 1897 gjorde Ludvig de Vylder med hjälp av statsbidrag en studieresa från Haparanda till Gällivare. I Haparanda bekantade han sig genast med Georg Kronlund, häradshövding i Torneå domsaga, en tjänsteman från söder med samma idéer om att civilisera den finskspråkiga befolkningen i Tornedalen. Mötet mellan Kronlund och de Vylder gav upphov till idén att etablera en folkhögskola i Matarengi. Kronlund skapade en ekonomisk grund för folkhögskolan, i huvudsak med hjälp av privata sponsorer, och det nygifta paret de Vylder skötte de praktiska uppgifterna i anslutning till folkhögskolearbetet.

De första eleverna anlände till Matarengi hösten 1899. De var 33 elever, varav tio var frielever. De privata sponsorerna var generösa och inflytelserika. Bland dem fanns bland annat kung Oscar II, bankdirektör Knut Wallenberg, AB Gällivare Malmfälts direktör, konsul G. Emil Broms och flera andra direktörer, grevar, konsulter, ministrar, riksdagsledamöter, generaler och professorer. Stora bidragsgivare var grossisterna August Röhss och Moritz Fränckel från Göteborg.¹⁵

Folkhögskoleföreningens första styrelse bestod av representanter från kommunen, landstinget, länet och kyrkan. Efter att administrationen blev stiftelsebaserad 1913 var landshövdingen representant för staten samt biskopen och en riksdagsledamot representanter för landstinget i styrelsen. Dessutom var Norrbottens Hushållningssällskap representerat där.

I Svenska Tornedalens Folkhögskoleföreningens regler offentliggjordes läroanstaltens syfte enligt följande: "Föreningen har till ändamål, att genom inrättande av en lantmanna- och folkhögskola i våra finskspråkiga bygder, sprida svenskt språk och svensk odling i dessa bygder samt i övrigt verka för höjandet av den materiella och andliga kulturen därstädes."¹⁶ Föreståndare Ludvig de Vylder sade i 25-årsjubileumsboken för samma skola: "Avsikten var och är blott att helt vinna gränsbygden för fosterlandet genom att göra den delaktig av den svenska kulturens förmåner."¹⁷

Kort sagt var folkhögskolans uppgift tudelad, som skolans namn antyder: att modernisera jordbruket och att utbreda kunskapen i svenska språket och om svensk kultur.

Matarengi låg precis vid riksgränsen mellan Sverige och Finland. Samtidigt var det ett finskspråkigt område. Av dessa skäl ansågs utvecklingen av folkhögskolan i Boden inte vara tillräcklig för de finskspråkiga tornedalingarnas behov. I det huvudsakligen finskspråkiga området var Tornedalens folkhögskola också en länk mellan den svenskspråkiga och finskspråkiga befolkningen. Vänskapsband som knutits i tonåren skulle koppla den fattiga gränsregionen till resten av riket.

Lars Elenius (2005, 2017) har utvecklat en teori om utbildningens metasystem i Tornedalen. Vid sekelskiftet mellan 1800- och 1900-talet och i början av 1900-talet kan man se ett slags samarbetsnätverk bakom oberoende aktörer inom utbildningsområdet. Delvis samma personer verkade inom olika institutioner.

Elenius anser att nätverket hade två utgångspunkter och mål. Den första var social: utifrån osjälviska och pedagogiska tankar ville man utveckla och utbilda det fattiga Tornedalen, dvs. integrera Tornedalen i ett nationellt moderniseringsprojekt och assimilera det mångkulturella

¹⁵ de Vylder 1911.

¹⁶ Wiss 1995, 19.

¹⁷ Minnesskrift 1924, 28.

Norrbottnen i enlighet med den monokulturella svenska normen. En annan utgångspunkt var ideologisk, eller kanske snarare politisk – man kunde rentav tala om ett försvarspolitiskt mål. Tornedalens folkhögskola skulle vara ett bålverk mot öst, dvs. mot Ryssland. Även folkhögskolan skulle bidra till att minska rörligheten på gränsen mellan länderna. Med andra ord höll man på att bygga upp en mur mellan två riket inom samma språkområde medan man bröt ner muren mellan det svenskspråkiga och det finskspråkiga Sverige.

Etableringen och driften av Tornedalens folkhögskola passar alldeles utmärkt ihop med denna vision. Folkhögskolans läge och dess stadgeenliga ändamål gjorde Tornedalens folkhögskola nationellt betydelsefull. Folkhögskolan var inte vilken folkhögskola som helst i Sverige, utan med dess hjälp tillvaratog man den svenska statens intressen.

Moder Sveas styvbarn

Sydsvenskarnas ögon öppnade sig alltså för att det fanns ett område i riket där människor levde isolerade från övriga Sverige. Den språkliga isoleringen medförde bristande delaktighet i landets utveckling, både i materiellt och andligt avseende. Dåliga trafikförbindelser bidrog till denna marginalisering.¹⁸ Närmaste järnvägsstation fanns i Morjärv på nästan 90 kilometers avstånd. Ur "svenskt" perspektiv låg kyrkbyn Matarengi i periferin. Det finskspråkiga området och hela "det Höga Nord" representerade ett okänt annat i förhållande till invånarna i söder ("vi sörlänningar"). Det svenskspråkiga Sverige var normen och det finskspråkiga området inom Svea rike var en avvikelse från normen. Tornedalens folkhögskola skulle för sin del bidra till att området skulle börja motsvara normen.

I skolans 25-årsjubileumbok hyllades häradshövding G. Kronlund för att rentav ha upptäckt Tornedalen¹⁹, på samma sätt som västlänarna upptäckte kolonier. Han var också nervös för att man kunde röra sig inom Sveriges gränser i flera veckor utan att höra något annat än utländska tungomål²⁰.

Domare Kronlund skrev själv följande om de tidiga åren:

"Tornedalen var obruten mark, där varje litet svagt försök att plöja upp en fåra, att öppna ett litet fönster mot västern, att skaka på muren, som skiljde denna bygd från det övriga Sverige, hade sin betydelse, vägar behövde brytas, järnvägar byggas, försumpade marker torrläggas, banden stärkas emellan Tornedalens befolkning och övriga svenskar."²¹

Efteråt har man på Tornedalens folkhögskola sagt att den skänktes av fosterlandskärleken i södra Sverige²². Talesättet hänvisar till de patriotiska människor som inspirerats av nationalismen och som med sina materiella gåvor bidrog till etableringen och driften av folkhögskolan. Utöver levnadsförhållanden och lärare tog man emot svenskspråkiga böcker och tidskrifter,

¹⁸ de Vylder 1904, 70.

¹⁹ "Det är han, som s.a.s. upptäckt Tornedalen." Minnesskrift 1924, 6.

²⁰ "Och det främmande språket sedan, huru egendomligt det föreföll en, att kunna veckotals färdas inom Sveriges gränser utan att höra annat än ett utländskt tungomål." Minnesskrift 1924, 7.

²¹ Minnesskrift 1924, s. 14.

²² "Det var fosterlandskärleken i södra Sverige, som skänkte övre Norrland denna skolan". Redogörelse för verksamheten vid Tornedalens Lantmanna- och Folkhögskola 1911–1914, 4. Idén framträdde också i nyhetsrapporteringen om folkhögskolans grundande, se t. ex. Svensk läraretidning 1899 (18): 42, 690.

hushållsartiklar, jordbruksredskap, separator, hästar och kor, en piporgel, diaprojektorer (skioptikon), gardiner, handdukar, lakan, fosterländska gäster o.d. söderifrån under de första åren. Under den första hösten kom också de snickare som tillverkat sängarna söderifrån, liksom alla livsmedel.

Människorna som levde isolerade på grund av sitt språk var fattiga och levde under primitiva förhållanden. En del av Sverige levde utom räckhåll för civilisationen och moderniseringen samtidigt som industrialiseringen var i full gång i resten av Sverige. Enligt folkhögskolans grundare var Tornedalen på 1890-talet "efterblivet, isolerat och försummat, men ett präktigt land med en utmärkt människostam"²³. Dessa människor som bodde "däruppe" var svenskarnas landsmän. Enligt Ludvig de Vylder kunde sydsvenskarna också lära sig något genom att lära känna "en sådan ursprunglig och oförfalskad norrländsk bondekultur, där allt präglas av bondens egen uppfattning om vad som är ändamålsenligt och vackert".²⁴ Syftet med folkhögskolan var alltså att visa att Sverige också var tornedalingarnas fosterland.²⁵

Ludvig de Vylder publicerade 1922 en omfattande artikel i *Läsning för svenska folket* om Tornedalens land och befolkning. I den beskrev han regionens avlägsna läge; Torne älv strömmade längst bort i den nordligaste och östligaste delen av Sverige. På grund av den språkliga isoleringen var även jordbruket mer primitivt än på annat håll innan Tornedalens folkhögskola grundades. Förändringen skedde gradvis, både tack vare folkhögskolans och länets hushållningssällskaps jordbruks- och mejerikonstners arbete.²⁶ Vid Tornedalens folkhögskola användes moderna metoder för rationellt och vinstbringande jordbruk, nya sorters arbetsverktyg anskaffades och man förädlade sydsvenska raser där, i stället för lokala häst- och koraser.²⁷

Folkhögskolans grundare hade en hjälpsam men samtidigt nedvärderande syn: "Vi fattade kärlek till dessa våra bortglömda, försummade landsmän och min man beslöt att starta en egen folkhögskola för dem"²⁸, erinrade sig Elisabeth de Vylder om folkhögskolans tidiga år i tidskriften *Vi flickor* 1943.

Som en filantropisk gärning i Tornedalen kan man också betrakta införandet av en religiös åskådning som avvek från laestadianismen vid folkhögskolan. Lokalbefolkningens egen troslära betraktade många saker som syndiga, exempelvis sagor och lekar där man rörde på sig. Andaktsövningen bestod av laestadianska bönemöten. Man höll ingen husandakt i hemmen och sjöng endast psalmer från den gamla finska psalmboken [från 1701]. I början kallade vissa predikanter folkhögskollärarna med sina nya idéer för baalsprofeter²⁹. Den glada "grundtvigianska" tron introducerades via folkhögskolan på orten och i synnerhet i elevernas värld, nästan som på köpet.

Ett bålverk mot öster

²³ de Vylder 1918, 201.

²⁴ de Vylder 1918, 201.

²⁵ Folkhögskolans historik av Ludvig de Vylder, Minnesskrift 1924, 28.

²⁶ de Vylder 1922.

²⁷ Folkskolans vän 1906, förstasidan. Thorson skrev också om det primitiva jordbruket 1905.

²⁸ Vi flickor nr 10/1943.

²⁹ Thorson 1905, 229.

Ett annat motiv för att utföra försvenskingsarbetet i Tornedalen via Tornedalens folkhögskola var i grunden försvarspolitiskt. Man ansåg att det var politiskt riskabelt att man inom det svenska riket, intill ett land (Storfurstendömet Finland) som behärskades av Ryssland, i huvudsak talade samma språk. Man tänkte att Ryssland enkelt kunde utvidgas västerut till det finskspråkiga området. Biskop Olof Bergqvist yttrade sig om saken 1907: "Det ligger en fara uti att i gränstrakterna ha en befolkning, som är fullkomligt främmande för svenskt språk och svensk kultur. För den skull har det blifvit en riksangelägenhet att sätta denna befolkning i tillfälle att vinna förtrogenhet med det svenska språket."³⁰

I Sverige tilltog rädslan för Ryssland, det vill säga russofobin, i styrka när Ryssland på 1890-talet vidtog en serie repressiva åtgärder i Finland. Den rörliga finska arbetskraften – bland annat skogsarbetare – misstänktes också verka som ryska spioner i Sverige.

Ett betydande orosmoment var de förbättrade finska förbindelserna i riktning mot den svenska gränsen. I Finland hade man färdigställt en järnväg ända till Uleåborg 1886, och diskussionen om att förlänga banan till Torneå var livlig i slutet av århundradet. Järnvägsnätet nådde så småningom Torneå 1903. Det är anmärkningsvärt att spårvidden i Finland var densamma som i Ryssland, men annorlunda än i Sverige.

Man var alltså tvungen att bygga en mur mellan ett område med gemensamt språk och släktskap. Fram till första världskriget sålde till exempel bönderna i Tornedalen sitt smör till Finland, men mejeriverksamheten på folkhögskolan gjorde det möjligt för andelsmejerierna att bedriva handel inom sitt eget land.³¹ Byggandet av ett järnvägsnät på den svenska sidan i riktning mot Torneå hade samma effekt; det blev lättare för den svenskspråkiga befolkningen att ta sig till det finsktalande området. Med järnvägen försvenskades namnbeståndet, och 1914 färdigställdes en järnvägsstation nära Tornedalens folkhögskola som etablerade Övertorneå som byns nya namn. Att järnvägen nådde Matarengi förklarar också till viss del det enorma antalet gäster som besökte folkhögskolan under de första årtiondena.

I Sverige kände man också rädsla för att det finska språket skulle spridas allt längre västerut. Därför undvek man till exempel att anställa finskspråkiga arbetstagare i gruvorna i Gällivare utom i de allra tyngsta och farligaste arbetena.³² På den tiden fanns det farhågor om att det finska språket också skulle sprida sig mot Jokkmokk. Ludvig de Vylder lovordade byggandet av järnvägen från Luleå till Gällivare, vilket bidrog till att bryta den oroväckande utvecklingen.³³ De Vylder hävdade också att det svenska språket i Norrbotten alltid hade gett vika för finskan, och att svenskspråkiga som flyttat till området hade förfinskats snabbt.³⁴

Forskaren och seminarierector Hugo Tenerz (1889–1968) förhöll sig kritiskt till arbetet på Tornedalens folkhögskola. När Kronlund till exempel hade angett som en orsak till att etableringen

³⁰ Bergqvist 1907.

³¹ Henriksson 2000.

³² Viitanen 1917, 42.

³³ "Finskan har även visat tendenser att utbreda sig in åt Jokkmocks socken men Luleå – Gällivare-banan med sina svenska stationssamhällen har liksom avklippt denna oroande utveckling, i synnerhet efter de stora svenska gruvsamhällenas uppkomst i Lappland." de Vylder 1909, 13.

³⁴ de Vylder 1909, 15.

av folkhögskolan att det finska fennomanska partiet skulle ha inlett en stark propaganda bland den finskspråkiga befolkningen, var denna propaganda helt okänd för Tenerz³⁵.

Riksgränsen i Torneälven ansågs innebära ett politiskt och militärt hot från Rysslands sida gentemot Sverige samt ett kulturellt hot från fennomannernas sida. Ett ämne som orsakade spänningar var den så kallade Ålandsfrågan. Vid tiden för den ryska revolutionen och Finlands självständighet uppstod på Åland en idé om att återförenas med Sverige. Detta krav besvarades i Finland med tanken att Finland i utbyte mot Åland skulle få Tornedalen, som tillhörde Sverige.³⁶ Det skulle ha varit perfekt för äktfinnarna som drömde om ett Storfinland. Ännu under andra världskriget lärde det i Finland verksamma Akademiska Karelen-Sällskapet (AKS) att finskättade folk breder ut sig "från Volga och Ob till andra sidan av Torneälven"³⁷.

I januari 1919 grundades Västerbottenskommittén i Torneå för att stödja de finsktalande i Sverige. En av initiativtagarna var föreståndaren för Peräpohjolan kansanopisto i Alatornio, direktör J.E. Tuompo. På Peräpohjolan kansanopisto hade man också annars aktivt motsatt sig ryska åtgärder. Läraren Antti Tattari hade en kväll vägrat sluta sjunga *Vårt land*, varför han kallades till poliskammaren för att ställas till svars för sin olydnad.³⁸

Frielever i väst och öst

Etableringen av folkhögskolan för laestadianer i Ylitornio 1923 kan ses som en del av Finlands svar på försvenskningen av Tornedalen i Sverige. Försvenskningen innebar framför allt ytterligare en satsning på utbildning. Ledaren i den Uleåborgsbaserade *Kaleva*-tidningen utstrålade en ung oberoende stats vilja att förstärka sin västra gräns: "Tornedalen måste få en ställning som vårt lands västra bålverk på ett sätt som gör det möjligt för den att konkurrera med bebyggelsen i det svenska riket på andra sidan gränsen, både i fråga om andliga, ekonomiska och samhällliga förhållanden."³⁹

Förhoppningen var att den kristliga folkhögskolan i Ylitornio skulle få bistånd av laestadianerna i Sverige, men detta lyckades inte. Under etableringsfasen inbillade man sig att det skulle vara enkelt att få elever till folkhögskolan även från de finskspråkiga områdena i Sverige. Detta var dock inte fallet. Med all sannolikhet var det nationalistiska tänkandet avgörande för att man i huvudsak var lojal mot läroanstalterna i det egna landet. Ylitornions kristillinen kansanopisto fick under sina första år ett större statsbidrag än andra finska folkhögskolor som ett "gränsregionstillägg"⁴⁰, och således var också dess ställning nationellt betydelsefull. Det fanns en ständig konkurrens vid gränsen, som syftade till att det andra landet inte skulle kännas mer attraktivt.

Västerbottenskommittén var också initiativtagare när svenska ungdomar erbjöds frielevplatser i finska folkhögskolor. Elva svenska frielever kom till Ylitornions kristillinen kansanopisto 1925–

³⁵ Tenerz 1963, 35.

³⁶ Elenius 2001, 248-249; Hannu Mustakallio 2016, 57–58.

³⁷ AKS undervisningsmaterial citeras av Marja Mustakallio 2016, 145.

³⁸ Marja Mustakallio 2009, 194.

³⁹ Kaleva 46/26.2.1922; Hannu Mustakallio 1994, 27.

⁴⁰ Hannu Mustakallio 1994, 45.

1937⁴¹. På motsvarande sätt antog Peräpohjolan kansanopisto sammanlagt 13 svenska frielever mellan 1925 och 1934.⁴² Finländarnas agerande passerade inte obemärkt förbi i Sverige. Därför ansökte ledningen vid Tornedalens folkhögskola om mer pengar från staten för att erbjuda platser åt frielever. Staten beviljade 1 500 kronor extra i stöd för användning under läsåret 1928–1929 för att ge specialstöd till minst 15 elever.⁴³

En av mottagarna av en frielevplats i Peräpohjolan kansanopisto var pajalabon Arne Ylipääs maka Helena (f. 1911). Under läsåret 1930–1931 började den unga kvinnan från Ruokojärvi känna sig "utomlands" i Alatornio – vilket hon förstas var. Folkhögskolans anda och undervisning genomsyrades av nationalism och storfinskhet. När det var dags att återvända hem fick Helena för sig att hon i utbyte mot gratis undervisning var tvungen att arbeta "för vår gemensamma sak", dvs. för att upprätthålla finskheten i Tornedalen.⁴⁴

I Övertorneå värvades frielever av föreståndaren för postkontoret, Hannes Hetta. Han motiverade sina handlingar med bland annat Snellmans och Grundtvigs åsikter om modersmålets betydelse i undervisningen; utan modersmålet var det svårt att väcka folkets önskan att utvecklas⁴⁵.

IV FÖRVERKLIGANDE AV MÅLEN

En svenskspråkig bubbla – tvåspråkighet?

I samband med 25-årsjubileet vid Tornedalens folkhögskola skrev föreståndare Ludvig de Vylder en översikt över skolarbetet i *Haparandabladet*. I artikeln, liksom i den historik som presenterades på festen, presenterades en sammanfattning av skolans ändamål och dessas karaktär.

"Det mål, folkhögskolan i Matarengi, liksom Tornedalens folkskolor, strävat mot, kan anges så, att skolan genom kulturmeddelelsens, folkuppfostrans förmåner sökt knyta fast gränsbygden vid riket samt väcka och stärka fosterlandskänslan. Skolans syfte är positivt: att meddela svenska språket, ej negativt genom att undertrycka finskan; att leda in den svenska kulturens befruktande ström över Tornedalens i både egentlig och figurlig mening så fruktbara nejder; ej att undertrycka något av det för bygden karaktäristiska, såvida det är gott och livsdugligt."⁴⁶

Var folkhögskolan svenskspråkig, eller var det tillåtet att använda finska och ville man vara tvåspråkig? Svenska var undervisnings- och samtalspråket⁴⁷, men åtminstone Ludvig de Vylder betonade vikten av tvåspråkighet i flera sammanhang. Han motsade också argumentet att eleverna inte skulle få prata finska med varandra i skolan⁴⁸. I början användes finska också i

⁴¹ Elevernas hemorter var: Hietaniemi (2), Övertorneå (1), Korpilombolo (2), Seskarö (1), Muonionalusta (2), Soppero (1), Karesuando (1) och Koskullskulle (1). Det är anmärkningsvärt att nio kvinnor från den nyligen erövrade regionen Östra Karelen studerade i Ylitornio mellan 1942 och 1944. Karjalainen 1973.

⁴² Hannu Mustakallio 1994, 67.

⁴³ Folkskolans vän 1929, 170–171; Folkskollärarnas tidning 1929, 302.

⁴⁴ Ylipää 1980, 94–97.

⁴⁵ Elenius 2001, 254.

⁴⁶ Haparandabladet 29.11.1924.

⁴⁷ Till exempel skrev läraren Josef Thorsson: "Då undervisningen vid folkhögskolan bedrives enbart på svenska [...]". Thorsson 1905, 226.

⁴⁸ "[...] en dum osanning är det påståendet, att eleverna skulle hindras att tala finska med varandra." Årsskrift 1902, 4.

meddelanden, och under de första åren publicerades till exempel årsberättelsen på parallella spalter på finska och svenska. Praxisen var delvis likadan även i *Haparandabladet*, då samma tidning utkom på två språk. I båda fallen trycktes den finska texten med frakturstil, den svenska med antikva. Den finskspråkiga allmogen kunde sannolikt lättare läsa fraktur, eftersom Bibeln och den gamla psalmboken från 1701, som användes i församlingen, var tryckt med frakturstil. Å andra sidan fanns det också stadgar för nykterhetsföreningen, som initierats av Ludvig de Vylder 1900, i angränsande kolumner på två språk, men uppspaltade med samma stil⁴⁹.

Några av eleverna som kom till folkhögskolan hade gått i svenskspråkig folkskola och var delvis tvåspråkiga, medan andra saknade kunskaper i svenska. Före själva vinterkursen ordnades en månadslång språkkurs för dessa elever. Meningen var att man efter den skulle kunna delta i undervisningen. Även under terminen fick de extra undervisning i svenska. Läraren Josef Thorson försäkrade i en nationell publikation att eleverna efter en kort språkkurs kunde delta i den svenskspråkiga undervisningen, och i slutet av folkhögskolekursen läste och talade de bästa eleverna nästan flytande svenska⁵⁰. En liknande snabb inläring av svenska rapporterades på *Svensk Lärartidnings* förstasida redan sommaren 1900, då 60 riksdagsledamöter var på besök i Norrbotten, det ”framtida Sverige”, och även besökte Tornedalens folkhögskola: “[...] att nästan alla lärde sig fullt förstå svenska och hjälpligt – somliga fullständigt – tala och skriva svenska”.⁵¹

Men när skolan började hösten 1899 behövdes det tolkningshjälp. Aurora Hellberg⁵², de Vylders tidigare elev från folkhögskolan i Boden, som anställts som hushållslärare, arbetade som tolk under det första studieåret. Man anlätade också tolk för att översätta föreläsningarna och diskussionen på jordbruksdagen under den första *Nordiska festen*. Då kom lokala bönder till folkhögskolan. Deras tolk var en tidigare elev från folkhögskolan i Boden, den blivande agronomen och jordbrukskonsulenten W. L. Wanhainen. Wanhainen tolkade troligen från svenska till finska. Han hade själv ännu mycket att lära sig om språket. Ludvig de Vylder beskrev Wanhainens språkkunskaper i ett brev till sin faster Maria de Vylder-Ribbing våren 1901: ”Han [Wanhainen] brukade yttra sig mycket bra på diskussionerna. Men han måste ha det skrivet, annars skulle nervositeten göra, att hans svenska blefve obegriplig.”⁵³

Hugo Tenerz anser det ha varit självklart att man på folkhögskolan skulle undvika användning av finska. Han kritiserade också bristen på kommunikation mellan folkhögskolans personal och lokalbefolkningen. Tenerz betraktade folkhögskolan som en svensk koloni, där man huvudsakligen umgicks med varandra. Enligt honom var endast sex av de 72 lärarna under de första 50 åren kunniga i finska.⁵⁴

⁴⁹ Öfver-Torneå Nykterhetsförbunds Stadgar – Yli-Tornion Raittiusseuran Säännöt. NKFC.

⁵⁰ ”Resultatet af detta extra arbete för lärare och elever visar sig snart däri, att äfven sådana, som vid ankomsten till skolan ej kunde ett svenskt ord, rätt bra kunna följa undervisningen och att de elever, som ligga i riktigt energiskt, vid kursens slut ganska obehindradt ej blott läsa utan äfven tala svenska”. Thorson 1905, 227.

⁵¹ “[...] att nästan alla lärde sig fullt förstå svenska och hjälpligt – somliga fullständigt – tala och skriva svenska.” *Svensk Lärartidning* 18.7.1900.

⁵² Hellberg gifte sig senare med sin lärarkollega Josef Thorson.

⁵³ Ludvig de Vylder till Maria Vylder-Ribbing 3.3.1901. LTUB.

⁵⁴ Tenerz 1963, 42–44.

Ludvig de Vylder betonade att tvåspråkighet var den enda möjligheten i gränsregioner där stater inte skildes åt av till exempel ett svårframkomligt bergsområde. Enligt honom var Tornedalen en region av olika raser. Därför skulle man där ”sträva efter: f ö r b r ö d r i n g – liksom hittills, men hädanefter ej på svenskans bekostnad – och t v å s p r å k i g h e t”⁵⁵.

Personalen på Tornedalens folkhögskola betonade att föräldrarna uttryckligen ville skicka sina ungdomar till folkhögskolan för att de skulle lära sig svenska. Lokalbefolkningen ville alltså lära sig svenska och bli en del av den kulturella och materiella gemenskapen med Sverige. Det är klart att föräldrarna skickade sina ungdomar till folkhögskolan frivilligt. När allt kommer omkring var de för det mesta tvungna att betala för mat och bostad.

Ludvig de Vyliders texter visar också hur han blev förolämpad när fennomanerna anklagade folkhögskolan för försvenskning. Dessa betraktade inte folkhögskolearbetet som folkbildning eller folkupplysning, utan enbart som försvenskning. Enligt de Vylder var försvenskning lika omoraliskt som russifiering eller förtyskning. I stället anklagade de Vylder folkskoleinspektören, kyrkoherde P.O. Grape, för fel sorts försvenskingsarbete och menade att Grape insisterade på att undervisa kristendomen endast på svenska.⁵⁶

Efter att de Vyliders flyttade från Övertorneå 1911 upphörde tvåspråkighetsdebatten för en lång tid framöver, tills den återupptogs i slutet av 1950-talet. Vid folkhögskolans 60-årsjubileum 1959 betonades hur strävan efter nationell enighet som präglade hela Europa under etableringsperioden⁵⁷ nu var borta och att en ny tidsålder hade börjat. Läraren Malte Wiss konstaterade att ”naturligtvis behöver vi lära oss svenska, men vi bör också se nyttan med tvåspråkighet”.⁵⁸

I sin sista årsberättelse före flytten från Matarengi uppskattade Ludvig de Vylder hur folkhögskolans mål hade uppnåtts under hans tid. Han konstaterade att många lärt sig svenska på skolan. Kontakter med övriga Sverige hade också knutits och en mur hade rivits mellan Tornedalen och resten av riket. Dessutom hade den svenska patriotismen spridit sig i älvdalen: “[...] men vi veta dock, att sedan vi hissade svenska flaggan här, har många, många fler flaggor blivit hissade, och vi tro, att åsynen av den svenska flaggan nu kommer unga hjärtan att klappa varmare än förut.”⁵⁹

Gunnar Bosson, som var föreståndare och rektor mellan 1911 och 1915, deltog inte längre i språkdebatten. Folkhögskolans uttalade försvenskingsuppdrag som han fastställt hade försvunnit från folkhögskolan. Kanske var det svenska språket och den svenska kulturen redan en så naturlig, oskiljaktig del av Tornedalens folkhögskola att de inte behövde ett särskilt omnämmande. Enligt Bosson behövdes något i Matarengi ”för den vuxna ungdomen – något uppfostrande och väckande, som kunde rycka ur gamla hjulspår och leda de unga fram på nya vägar, tills de kunde

⁵⁵ de Vylder 1904, 37.

⁵⁶ ”Det är förresten Grape, som vi ha att tacka för fennomanernas anfall på vårt folkbildningsarbete här i finnbygden, ty just genom nämnda åtgärd [nattvardsläsningens bedrivande på svenska] har arbetet här fått en alldeles felaktig etikett. Det betraktas inte ur synpunkten folkbildning och folkupplysning utan som försvenskning. Men försvenskningen är lika omoralisk som russifiering och förtyskning.” Ludvig de Vylder till Maria de Vylder-Ribbing 3.3.1901. LTUB.

⁵⁷ ”Det nationalistiska enhetssträvandet i Europa”, Gränsen 1959.

⁵⁸ Gränsen 1959.

⁵⁹ de Vylder 1911, 67–68.

gå på egen hand. Att på detta sätt under en längre tid ta hand om de mera bildbara befolkningselementen just vid den tidpunkt, då tankar och känslor börjar vakna, det var Matarengiskolans särskilda uppgift.”⁶⁰ Ungdomarnas fördomar gentemot allt nytt måste skingras under skoltiden så att de blev ljusbärare i sina avlägsna byar.⁶¹ Om det finska språkets ställning på folkhögskolan skrev Gunnar Bosson i december 1911 till Ludvig de Vylder: ”Här på skolan är ju det språket [finskan] förbjudet”⁶².

Relationer med lokalbefolkningen

Ludvig de Vylder hade redan studerat finska under sin tid i Boden. Han prästvigdes i december 1906. Med andra ord kunde han predika och ta hand om kyrkliga förrättningar i byarna i Tornedalen också på finska.⁶³ Ett av motiven för att ta prästexamen var att ge folkhögskolan större auktoritet bland den lokala befolkningen. För det andra var syftet att öka antalet svenskspråkiga gudstjänster som hölls i Övertorneå.⁶⁴ Trots att kyrkan skulle vara värd för en svenskspråkig gudstjänst en gång i månaden hölls gudstjänsterna i praktiken endast 8–9 gånger om året. Enligt Elisabeth de Vylder måste denna situation förändras.⁶⁵

Biskop O. Bergqvist från Luleå stift var tätt involverad i folkhögskolans verksamhet. Han satt även i styrelsen för stiftelsen för Tornedalens folkhögskola 1913–1940. Han har allmänt betraktats som en av de viktigaste aktivisterna i försvenskingsarbetet. I samband med folkhögskolans vårfest hölls Tornedalens lärarföreningens möte i Matarengi. Biskop Bergqvist höll en presentation på svenska under mötet våren 1906, men under söndagsmässan predikade han på finska. Likaså predikade biskop Bergqvist på våren 1908 ”på god finska” i kyrkan på söndagens gudstjänst.⁶⁶ Inom den svenska kolonin fanns det ett klart behov av att komma den finskspråkiga allmogen närmare – eller kanske var det snarare fråga om tvingande omständigheter. I samband med biskopsvisitationen 1919 glädde sig biskop Bergqvist nämligen över att kunna säga att det var första gången som man inte längre behövde använda det finska språket⁶⁷.

Även om laestadianerna till en början var misstänksamma mot folkhögskolan skickade de ändå sina ungdomar till skolan⁶⁸. Det måste ha varit fråga om ett stort förtroende, när den uppskattade laestadianen från Kuivakangas, lekmannapredikanten Joh. Huhtasaari bjöd in Ludvig de Vylder och hela folkhögskolan till sitt hem i januari 1909 för att hålla bön⁶⁹. Inbjudan hade möjligtvis ett

⁶⁰ Redogörelse 1911–1914.

⁶¹ ”Deras oförståelse och misstänksamhet inför allt nytt skulle också i hög grad skingras och de sedan i sin ordning bli ljusspridare, var och en i sin avlägsna hemby, och påverka befolkningen i trakten däromkring.” Redogörelse 1911–1914, 7.

⁶² ”Här på skolan är ju det språket [finskan] förbjudet.” Gunnar Bosson till Ludvig de Vylder 27.12.1911. NKFC.

⁶³ Marcusdotter & Sallnäs 2006, 57; Ludvig de Vylder till Maria de Vylder-Ribbing 15.12.1906. LTUB.

⁶⁴ Ludvig de Vylder till Maria de Vylder-Ribbing 24.9.1902. LTUB.

⁶⁵ ”Men nu låg ju folkhögskolan blott en minuts väg från kyrkan, och dess lärare och elever var ej nöjda med det som var”. Elisabeth de Vylder 1957, 96.

⁶⁶ Sveriges väl 1906, 125; Svensk Läraretidning 15.4.1908.

⁶⁷ Hannu Mustakallio 2018, 248.

⁶⁸ ”Vi hafva ju rätt många laestadianer här på skolan, men ingen har uteblifvit vare sig från sång eller lek (den senare tages med stor urskilning).” Elisabeth de Vylder till Maria de Vylder Ribbing 29.1.1900. LTUB.

⁶⁹ ”Det uppmuntrande i dag var en inbjudan från ”biskopen” i övre Kuivakangas Joh. Huhtasaari, en from och rätt bornerad men hederlig lekmannapredikant, att komma dit och hålla bön.” Ludvig de Vylder till Maria de Vylder Ribbing 11.1.1909. LTUB.

samband med att Huhtasaaris dotter Jenny Sofia hade varit elev vid folkhögskolan under läsåret 1907–1908.⁷⁰

Folkhögskolans jordbruk blev en förebild för jordbruket i allmänhet. Det var inte ovanligt att besöka ladugården och stallet, ängarna och åkrarna för att se hur folkhögskolan skötte jordbruket och boskapsuppfödningen.⁷¹

Folkhögskolan var också centrum för olika folkrörelser. På skolan höll man sammankomster för lärare från Tornedalen. Deltagarna kunde ansöka om bidrag för det från landstinget. På initiativ av Ludvig de Vylder bildades en tvåspråkig⁷² nykterhetsförening som höll söndagsföreläsningar på folkhögskolan och som genom eleverna försöka sprida nykterhetsidealet till byarna i älvdalen. På samma sätt gjordes försök att inrätta hushållningssällskapsavdelningar. På sommaren firades midsommar både i Aavasaksa och i Luppio, och elevförbundets första möten hölls också på midsommaren. En lokal skytteförening grundades också på folkhögskolan. Likaså lär Övertorneå föreläsningförening⁷³ ha grundats vid folkhögskolan. Folkhögskolan var med andra ord en utbildningsplats för ungdomar, men också en mötesplats för vuxna, särskilt på sommaren och våren i samband med Nordiska festen⁷⁴.

Vintern 1902–1903 fanns ett centralt kontor för nödhjälp vid folkhögskolan. I början av seklet förmedlade Elisabeth de Vylder lokalt kvinnohantverk för att säljas vid Stockholms Damkommittés basar.

Sommaren 1904 och 1907 hölls sommarkurser på folkhögskolan som finansierades av Uppsala och Lunds universitets föreläsningbyrå⁷⁵ samt länets landsting. De dryga tvåhundra deltagarna bestod i huvudsak av norrbottniska lärare som kunde ansöka om statsbidrag för deltagarkostnaderna.

År 1917 gav staten ett särskilt bidrag för att finansiera de finskspråkiga ungdomarnas särskilda utbildningsbehov⁷⁶. I december 1918 fick rektor Carlström och agronomen Eriksson fotfäste i tolv byar i Tornedalen och Kalix älvdal. På evenemangen pratade man om skolans etablering, syfte och kostnader och visade bilder som projicerades på väggen⁷⁷. På så vis marknadsfördes folkhögskolans verksamhet.⁷⁸

⁷⁰ Övertorneå församlingsböcker 1902–1919. A IIa:2.

⁷¹ Folkskolans vän 1906, förstasidan.

⁷² Stadgarna var skrivna på svenska och finska.

⁷³ "Övertorneå Föreläsningföreningen" (ÖF). Föreläsningarna för läsåret 1919–1921 uppges ha hållits i samarbete med ÖF. Redogörelse 1919–1921. Fram till 1950-talet ordnades några av de föreläsningar och konserter som ordnades på folkhögskolan av ÖF.

⁷⁴ Festen hette ursprungligen Nordiska festen. Efter att unionen med Norge upplöstes ändrades namnet efter 1906 till Svenska festen. Skandinavism blev således svensk nationalism: "Men någon Nordisk fest göra vi inte mera, alla spår till skandinavistiskt känslorus skall bort. [...] Vi stå ensamma och det är nog alldeles nödvändigt för att inte den svenska nationalkaraktären skulle alldeles utsläta sig själf af pur artighet mot alla andra." Ludvig de Vylder till Maria de Vylder Ribbing 25.4.1906. LTUB.

⁷⁵ Hälsning från Höga Norden.

⁷⁶ Folkskolans vän 1917, 175.

⁷⁷ De här diapositiven föregick diabilderna, de var s.k. skioptikonbilder. Under det första verksamhetsåret hade skolan en enhet och bilder att visa med den.

⁷⁸ Redogörelse 1917–1918.

År 1922 överfördes bygdekurserna, som tidigare organiserades av länsstyrelsen, till Tornedalens folkhögskola med finansiering. Finansieringen av kurserna kom alltså helt och hållet från staten. Ett av syftena med de regionala kurserna var att ungdomarna som gått på folkhögskolan skulle delta i dem och upprätthålla sin svenska. Största delen av kursen användes för att studera svenska.⁷⁹ Kurserna hade också föreläsningar som var öppna för alla. Till exempel samlade bygdekursen i Juoksengi under läsåret 1923–1924 cirka hundra bybor bland åhörarna⁸⁰. Även äldre personer som inte kunde svenska ville komma och lyssna.

Bygdekurserna bekräftar utbildningens metasystem. Kurserna hölls på kvällarna i byskolorna. Lärarna på kurserna kunde övernatta på arbetsstugorna. I årsberättelsen prisades arbetsstugorna i vissa byar, till exempel Junosuando, för ungdomarnas goda kunskaper i svenska. På Tornedalens folkhögskola skapades också den praxis som arbetsstugorna lärde ut till skolbarnen. Det som arbetsstugorna för sin del skulle ordna fanns redan vid Tornedalens folkhögskola, där det förverkligades av makan till den första föreståndaren. Elisabeth de Vylder berättar: "Till en julfest för ett hundratal barn i denna då så undangömda trakt vid polcirkeln och för vilka aldrig skapats barnajul eller fest (det var före arbetsstugornas tid) översatte vi till finskan "Bä, bä, vita lamm" och sjöngo första gången en hel rad av A. T:s visor. De spreds hastigt, dessa strålande glada barnasånger från Skåneland till Tornebygd!"⁸¹

Folkhögskolan kom också till byarna i form av ett lånebibliotek. Tornedalens folkhögskola blev ett centralt bibliotek med sex sidobibliotek och 20 verksamhetsställen i olika byar, där man regelbundet bytte ut innehållet i boklådan. Alla böcker var naturligtvis på svenska.

Folkhögskolan stod också som arrangör när nybörjarkurser i svenska med statlig finansiering anordnades i byarna efter andra världskriget för kvinnor från Finland som inte kunde språket. Flickor som kom till Sverige från Finland arbetade oftast först som pigor, som sedan gifte sig och fortsatte att arbeta på gården. En del av de före detta pigorna som intervjuades av Ester Cullblom talade om sina mäns och svärmödrars negativa inställning till att gå kursen. Enligt en av de intervjuade kvinnorna fruktade männen sina fruars överdrivna självständighet och att de skulle vara bättre på att tala svenska efter kursen än sina män.⁸²

Föreståndare Ludvig de Vylder skrev mycket om Tornedalens folkhögskola till den svenska allmänheten, men han skrev också om området och dess människor. Han såg det som sin "mission" att berätta om detta finska folk i Sverige. I tre olika Pihtijärviböcker beskrev han folklivet i en fiktiv by i Tornedalen. En av böckerna hade formen av en roman.⁸³

Praktiskt folkhögskolearbete

Under folkhögskolans första år omfattade kursen även jordbruksutbildning innan den egentliga lantmannaskolan inledde sin verksamhet hösten 1900. Lanthushållsskolan för kvinnor inledde sin

⁷⁹ Bergman 1952, 73.

⁸⁰ Detta omnämnande är från årsberättelsen 1925–1926 och gällde läraren Ossian Svenssons föreläsningar om Jesu liv och Luther.

⁸¹ Elisabeth de Vylder i nekrologen om Alice Tegner, Svenska Dagbladet, 28.5.1943.

⁸² Cullblom 1999, 54–56.

⁸³ de Vylder 1923, 1926 ja 1937. Sjön Pihtijärvi ligger i Övertorneå i Sverige.

verksamhet – precis som i övriga Sverige – 1913. En språkkurs för finsktalande hölls innan folkhögskolans början, under jullovet men också under hantverkslektioner och annan fritid.⁸⁴

I den praktiska undervisningen kombinerades teori och praktik. År 1904 berättade föreståndare de Vylder om schemat under de första åren. Undervisningen började för alla klockan sju på morgonen, varvid man i allmänhet studerade historia, geografi eller naturvetenskap. Klockan nio fortsatte flickorna med gymnastik medan pojkarna undervisades i medborgarfärdigheter⁸⁵. På eftermiddagen fortsatte den teoretiska undervisningen med räkning och svenska. Mellan läsåmnena arbetade man i köket och i vävnings- och slöjdsalarna.⁸⁶ Vid handarbetet tillverkades nyttiga produkter, och tillverkning av lyxartiklar skulle undvikas⁸⁷. Även efter flera årtionden förblev läsåmnena desamma; år 1937 sammanfattade elevkårens tidskrift folkhögskolans huvudämnen i fyra: svenska språket, räkning, historia och geografi.⁸⁸

Förutom handarbete var andliga färdigheter viktiga.⁸⁹ Man högläste litteratur och övade in pjäser. Sång hade en synnerligen viktig roll. Dagen började och slutade med sång, ofta kunde lektioner också börja med en sång. Sångens värde låg i allsång (*unison sång*), det var ”limmet” som sammanfogade flera folkrörelser på den tiden. Förespråkarna för enstämig sång gjorde sitt jobb i demokratins anda: alla skulle få en viss sorts utbildning och vissa värderingar genom sång.⁹⁰ Föreståndaren för Tornedalens folkhögskola skrev en omfattande artikel om enstämig sång i *Haparandabladet* genast efter att verksamheten inletts. På folkhögskolan var det viktigt att sången både var personlig och samtidigt gemensam, att sången kunde användas för att erfara individuella och kollektiva känslor och upplevelser. Man sjöng under vardagsarbete och under festligheter.⁹¹

På folkhögskolan övade man på att diskutera och lyssnade på allmänbildande föreläsningar. Diskussionsämnena var aktuella händelser. Under läsåret 1915–1916 diskuterades till exempel kvinnornas roll i samhället, försköning av bondehem, folkhögskolans uppgift, orsakerna till avfolkningen på landsbygden och dess motåtgärder, kriterierna för valet av en framtida make, emigration samt missbruk av kaffe och tobak.⁹²

På skolan hade eleverna också tillgång till ett bibliotek. I undervisningen användes åskådningsmaterial, inklusive uppstoppade djur och skioptikonbilder. Undervisningsmetoderna var ibland mycket radikala. Under Gunnar Bossons tid som föreståndare och rektor 1911–1915 fick man till exempel inte planera lektionerna, utan man började strukturera ämnet efter situationen. ”När klockan ringde till lektion skulle förutom eleverna ämneslärarna samlas. Efter avsjungande av en sång bestämdes vad resp. lärare skulle ha under timmen.”⁹³ För lärarna blev denna form av

⁸⁴ Bland annat Redogörelse 1911–1914.

⁸⁵ Kvinnor fick inte rösträtt i Sverige förrän 1921, så det ansågs inte nödvändigt att undervisa flickor i medborgarfärdigheter.

⁸⁶ de Vylder 1904, 74–78.

⁸⁷ ”Som huvudprincip vid all slöjdundervisning gäller att lyxslöjd skall undvikas.” Thorson 1905, 227.

⁸⁸ Medlemsblad 1937, 5.

⁸⁹ ”På vårt skolschema ville vi ge plats för både andens och handens arbete.” de Vylder 1950, 114.

⁹⁰ Jonsson 1990, 349.

⁹¹ Marja Mustakallio 2009, 251–253.

⁹² Redogörelse 1915–1916.

⁹³ ”När klockan ringde till lektion skulle förutom eleverna ämneslärarna samlas. Efter avsjungande av en sång bestämdes vad resp. lärare skulle ha under timmen.” Nekrolog om Gunnar Bosson, Medlemsblad 1948, 8.

pedagogik mödosam, och de kontaktade skolstyrelsen. Resultatet blev att Bosson tog tjänstledigt året därpå för att ta hand om sin hälsa.

Olika festligheter spelade en stor roll på folkhögskolan. I november firades Gustav Adolfsdagen och ibland även Karl XII:s dag, före jullovet hölls en julfest och under vissa år firade man Gustav Vasas dag i januari. Den viktigaste festen var svenska festen som ordnades på våren kring Marie bebådelsedag. Under de första åren varade festveckan i fem dagar. En av dagarna var jordbrukets dag, två var ägnade åt evenemang för Tornedalens lärarförening, en, dvs. svenska festen, åt minnet av fäderna och en dag åt elevförbundets årsmöte.⁹⁴ På folkhögskolan firades också Norrland, Topelius, fettisdagen och skottdagen. Från och med 1930-talet tittade man på filmer, lekte ringlekar, dansade folkdanser. I mitten av 1940-talet började man på folkhögskolan också fira Luciadagen. Det var viktigt att ha underhållning och glädje.

Festerna förmedlade patriotism exempelvis genom fosterländska sånger och tal. Julfirandet förde med sig gran som bars in och kläddes samt ljus, glada julsånger och -lekar. Elisabeth de Vylder erinrade sig senare att eleverna aldrig förr hade upplevt något så roligt.⁹⁵

Det förekom alltid sång och musik mellan talen på festen. Eleverna sjöng och det egna musikkunniga herrskapet på orten⁹⁶ uppträdde. Många gånger kunde lärarkåren också spela och sjunga och uppträda på fester. På folkhögskolan ordnades också socknens första offentliga konsert. Konserter hölls årligen på folkhögskolan. Allsångerna bestod av psalmer, folksånger och patriotiska sånger såsom *Du gamla du fria*, *Kungasången*, *Viken tidens flyktiga minnen*, *Vårt land*. Folkhögskolans sångbok var den så kallade Eggelings sångbok, som senare fick namnet *Den svenska sången*.⁹⁷

Skolans program omfattade även utflykter till närområdet; de gjordes till naturen i Luppio, Isovaara, Aavasaksa och Hanhivittikko fäbod. Efter andra världskriget besökte man på finska sidan Ylitornion kristillinen kansanopisto på fettisdagen. Man beundrade de finska elevernas körsång: "De finska flickorna sjöng sig in i våra hjärtan. De sjöng unisont och i kör. Och hur de sjöng! Våra försök att svara dem med sång måste ha låtit ganska ynkliga, och ändå låter vår flickkör i år bättre än på länge."⁹⁸

Undervisningen i lantmannaskolan och lanthushållsskolan var naturligtvis inriktad på jordbruk och för kvinnorna även på mjölkförädling (mejeri) och trädgårdsarbete. Besök gjordes från skolan till välskötta länsgårdar och ofta också till södra Sverige. Med andra ord var den ideala modellen någon annanstans och hade ett annat språk än den egna gården. Senare öppnades dörrarna även till andra nordiska länder, i slutet av 1940-talet gjorde eleverna en lång utflykt till Finlands jordbruksläroanstalter och besökte även den riksomfattande jordbruksutställningen i Ylitornio.⁹⁹

⁹⁴ Se till exempel läraren David Jakobssons skrivelse: Sveriges väl 1908.

⁹⁵ "Något så roligt hade de aldrig upplevt förr!" De Vylder 1943, 49.

⁹⁶ Bland dessa fanns bland annat Stormberg, en tulltjänsteman som spelade fiol och piano, och pianisten Cecilia Mörtberg, hustru till agronomen Frans Hugo Mörtberg. Marja Mustakallio 2009.

⁹⁷ Marja Mustakallio 2009, 272.

⁹⁸ Medlemsblad 1947, 4.

⁹⁹ Medlemsblad 1949, 7–10.

Skolan lockade ofta besökare från det egna landskapet och södra Sverige. Till exempel innehöll folkhögskolans gästbok 1918 över 30 namn. Några var framstående personer i landskapet, en del från södra Sverige; bland dem fanns bl.a. arbetsstugornas "moder", Julia Svedelius, och den isländska jordbruksteknikern Valtys Stefansson. Folkhögskolan besöktes 1921 av kung Gustav V och 27 riksdagsledamöter. Bland gästerna 1923 fanns bl.a. arbetsstugans "fader", Albert Carlgren, och rasbiologen professor Herman Lundborg från Uppsala.¹⁰⁰

Som alla folkhögskolor var Tornedalens folkhögskola en internatskola. Både elever, lärare och lärarnas familjer bodde på skolan och deltog i gemensamma evenemang. Man kan tänka sig att folkhögskolan för ungdomarna som för första gången lämnade sina hem var en slags skyddad hamn innan de gick ut i "den stora världen". Folkhögskolan var ett samhälle i miniatyr, ett laboratorium för det framtida livet. Livet i gemenskapen producerade och spred idén om en folkhögskolefamilj. Före detta elever kunde i princip besöka folkhögskolan när de ville. Elevförbund bildades på folkhögskolan och förvaltades av folkhögskolans personal och som genom sina publikationer och årsmöten fortsatte att upprätthålla kontakten med folkhögskolefamiljen.

Internatskolelivet på Tornedalens folkhögskola hade ett speciellt mål: svensk- och finskspråkiga elever var tvungna att leva tillsammans och förstå varandra – inte bara språkligt, men också kulturellt. Under de första åren kunde ungefär en tredjedel av eleverna inte svenska när de började skolan.¹⁰¹ I elevhemmets rumsfördelning var det viktigt att svenskspråkiga och finskspråkiga placerades för att bo i samma rum.¹⁰²

Det fanns massor att göra från morgon till kväll. Mellan 1911 och 1914 slutade till exempel varje kväll med allsång. På lördagskvällarna ordnades kvällsprogram¹⁰³, då man sjöng och lekte tillsammans. På söndagar gick man i kyrkan och på eftermiddagen lyssnade man på föreläsningar av allmänt intresse. Även om skolan försökte fylla dygnet med en massa program, kunde eleverna också rymma ut på byn efter kvällstystnaden.¹⁰⁴

Folkhögskolans ursprungliga uppgift var att förmedla allmänbildning och folkbildning. Av praktiska skäl började man lösgöra sig från denna uppgift. Antagning till många läroanstalter förutsatte kunskaper och färdigheter från realskolan, dvs. två år i folkhögskolan. För att hindra elever från att lämna orten, började man från och med 1943 att erbjuda undervisning i en andra årskurs. Man gav alltså efter för tanken att i stället för att erbjuda bildning även erbjuda utbildning. Elever som hade en tydlig vision för sin vidareutbildning sökte sig också till folkhögskolans andra årskurs. Däremot var det inte klart för flera förstaårselever vad de siktade på i livet. Många av dem blev kvar på sina hemorter. Det var för dessa som folkhögskolan måste erbjuda nya perspektiv på saker och ting i ett föränderligt samhälle. Rektor Tidström sade följande i elevförbundets tidning 1944: "Hembygden behöver alltför väl få behålla sina bästa och duktigaste barn i denna tid, då flykten från landsbygden är ett svårt socialt problem."¹⁰⁵

¹⁰⁰ Redogörelser 1917–1918, 1920–1921 och 1921–1922.

¹⁰¹ Om detta till exempel de Vylder 1904, 74.

¹⁰² Redogörelse 1911–1914, 87–88.

¹⁰³ "Samkväm".

¹⁰⁴ Fanny Aaro skrev om en sådan episod för sin familj i juli 1928. Författaren har en kopia av brevet i sin besittning.

¹⁰⁵ Medlemsblad 1944, 7–8.

Förändringen i folkhögskolans anda hade dock redan skett mycket tidigare. Idén om en folkhögskola som ett gemensamt "folkhögskolehem" förändrades troligen efter att de Vyliders flyttade till Katrinebergs folkhögskola 1911. Hilja Jatko (senare Krekula), som varit elev under vinterkursen 1901–1902 skrev till de Vyliders från Tärendö i december 1924: "[...] men det viktigaste, karaktärsdanning och förädling av ungdomens själsliga liv är icke detsamma som förut. Folkhögskolan är intet mer, som ett kärt hem för f. d. elever, ingen har sedermera någon dragning alls att besöka skolan, sedan de slutat sin kurs där och går någon dit någon gång känner de sig främmande där."¹⁰⁶

Elever

Folkhögskolans elever var unga, en del av dem var bara 15 år gamla. Under läsåret 1921–1922 var till exempel flickornas medelålder 17,5 år och pojkarnas 19,1 år. Samma år fanns det 11 manliga och 23 kvinnliga elever på folkhögskolan, samtliga frielever. Alla hade sin hemvist i Norrbotten. Följande socknar fanns representerade: Övertorneå (15), Hietaniemi (2), Nedertorneå (1), Korpilombolo (1), Pajala (5), Muonionalusta (1), Överkalix (1), Nederkalix (4), Töre (1), Råneå (2) och Jokkmokk (1). Enligt föreståndare Ossian Svensson kom 25 elever från finskspråkiga bygder och nio från svenskspråkiga bygder. Innan folkhögskolan började hade sex elever arbetat på jordbruk, två inom industrin, 20 av flickorna arbetade som hjälpredor hemma, det fanns tre pigor och tre arbetade någon annanstans. Under ovannämnda läsår hade 20 elever fäder som var bönder, tre lantarbetare, en sågverksarbetare, fem gränsvakter, en kronojägare, en bagare och en elektriker.¹⁰⁷

Under de första 25 åren kom 68 % av eleverna vid alla linjer från finskspråkiga bygder. Antalet elever per socken var som störst från Övertorneå (23,3 %), Pajala (10,1 %), Nedertorneå (7,4 %) och Karl-Gustav (6,5 %). Det största antalet elever från de svenskspråkiga trakterna kom från Kalix älvdal: Nederkalix (Kalix) (9,2 %) och Överkalix (8,6 %). Samtidigt varierade andelen elever från finskspråkiga bygder mellan 56 och 79 % under fem år, antalet elever från den svenskspråkiga trakten varierade på motsvarande sätt mellan 21 och 44 %. Om man delar upp eleverna enligt kön framkommer att nästan 60 % av alla elever var kvinnor under hela 25-årsperioden. De första 15 åren var relativt jämna när det gäller kön, dock var kvinnorna något fler. Mellan 1914 och 1919 skedde en stor ökning, då andelen kvinnor klättrade till 67,2 %.¹⁰⁸

År 1926 skickade läraren Fredrik Borelius in två elevers skoluppsatser till Folkhögskolornas årsbok. I dessa upprepades lärandet av skolans mål och betonades anammandet av den interna bildningen. Man hade lärt sig att förstå att alla hade sina egna åsikter om olika frågor och att de alltid måste ses från många håll. På så vis fick man en bred livssyn och en stark självkänsla.¹⁰⁹

Årsredovisningen för läsåret 1929–1930 betonade hur populär undervisningen i svenska var bland eleverna. Man noterade nöjt att språket hade vunnit och fortsatte att vinna allt större fotfäste

¹⁰⁶ Hilja Jatko till de Vylider 9.12.1924. NKFC.

¹⁰⁷ Redogörelse 1921–1922.

¹⁰⁸ Minnesskrift 1924, 126–127.

¹⁰⁹ Borelius 1926.

bland ungdomarna i Tornedalen.¹¹⁰ Antalet elever från svenskspråkiga trakter minskade med åren. Under läsåret 1947–1948 kom till exempel endast fyra av de 74 eleverna från svenskspråkig bygd¹¹¹. Så sent som i slutet av 1950-talet kom 75 % av eleverna fortfarande från finskspråkiga hem.¹¹² År 1965 kunde man dock konstatera att alla som sökte till skolan kunde svenska.¹¹³

Så sent som i mitten av 1950-talet uppgavs i elevförbundets tidning att språket som användes för att samtala under raster och fritid var finska, åtminstone bland pojkarna¹¹⁴. Dessutom gjordes detaljerade observationer om eleverna: man rökte i skolan, gick på bio, pojkarna och flickorna på den praktiska linjen läste inte skönlitteratur, hälften av pojkarna och 90 % av flickorna var nyktra och eleverna var goda norrbottningar som inte drömde om att flytta söderut¹¹⁵. I föregående års tidning rapporterades om en undersökning om elevernas framtidsplaner. Då önskade endast två av de 30 eleverna i andra årskursen att de kunde flytta söderut för att arbeta. De andra ville om möjligt stanna i Norrbotten. Av dessa ville dock bara fyra stanna och arbeta i Tornedalen. Enligt artikelns författare hade ingen förtroende för Tornedalens ekonomiska utveckling.¹¹⁶

Även om Tornedalen präglades av laestadianismen skickades ungdomar även från laestadianska familjer till Tornedalens folkhögskola i stället för till Ylitornion kristillinen kansanopisto.¹¹⁷ Under de första åren förde föreståndare de Vylder en dialog med laestadianerna och försökte vinna den lokala väckelserörelsens förtroende. Vips fanns det i den allra första årskursen en flicka vars far var en av de mest kända och framstående laestadianska bönderna i äldalen.¹¹⁸

Som ett exempel på en elev som kom till folkhögskolan från ett finskspråkigt hem och på folkhögskolans inflytande på henne citerar jag här Maria Lundholms brev (5 juni 1904) till skolans föreståndare och lärare. Lundholm var född i Liviöjärvi och gick en vinterkurs på folkhögskolan 1901–1902. Efter två år fanns det inte mycket kvar av svenskkunskaperna, men det hade funnits en önskan om att studera mer. Originaltexten finns i fotnoten 119.

Till lärarna i mitt minne!

Jag framför mitt varma tack för de brev jag fick, som jag var glad att få, då det alltid är väldigt roligt att läsa nya berättelser och meddelanden om förhållandena i skolorna.

¹¹⁰ "Av egentliga läroämnen är utan tvivel svenska språket det mest omtyckta. Svenskt språk har också vunnit och vinner allt fort mer och mer terräng bland ungdomen i Tornedalen".

¹¹¹ Redogörelse 1947–1948.

¹¹² Gränsen 1960.

¹¹³ Gränsen 1965.

¹¹⁴ "Samtalsspråket under raster och fritid är, åtminstone bland pojkar, finska." Medlemsblad 1954.

¹¹⁵ "Eleverna är goda norrbottningar som inte går omkring och drömmer om förflyttning söderut." Medlemsblad 1956.

¹¹⁶ "Det kanske inte råder någon övertygelse om Tornedalens möjligheter till ekonomisk förkovran." Medlemsblad 1955.

¹¹⁷ Det är svårt att säga vad som var anledningen till att den svenska sidans laestadianer inte skickade sina ungdomar till Ylitornio. Det religiösa kravet på att vara trogen auktoriteten, i det här fallet Sverige, var säkert en orsak. Kanske kan det också ha spelat någon roll att rörelsen redan på 1920-talet hade börjat skingras, och majoriteten av de östra laestadianerna på den svenska sidan identifierade sig senare med den riktning som på finska kallas "rauhansalaisuus", på svenska heter lokalföreningar "fridsföreningar". Bakgrunden till folkhögskolan i Ylitornio fanns däremot i gammallaestadianismen och dess SRK-inriktning (Suomen Rauhanyhdistysten Keskusyhdistys).

¹¹⁸ "[...] hennes far var en af de mest framstående och kände lästadianska bönderna i ädalen." Ludvig de Vylder till Maria de Vylder-Ribbing 21.12.1899. LTUB.

Jag har haft en mycket stor önskan att komma till skolan, men det är inte lätt att komma dit när man är så långt bort. Ofta påminns jag om skolan och önskar att jag kunde gå där en vinter till då jag önskar lära mig ännu mera svenska och alla andra kunskaper som blev så på hälft efter en vinter.

Hantverken har jag behållit som minne som de vävar jag lärde mig göra i skolan och jag har bett om att få lära andra det som jag själv lärt mig och upprätthålla skolans värde då det är en nyttig skola i vårt land och förståelsen av detta borde spridas bland vårt folk.

Jag skulle be Frun om att vara så god och sända mig ett vävningsmönster, jag har en väv i mitten och hittar inte något mönster någonstans och jag hann inte rita av det före min skyndsamma avfärd.

Jag har lämnat nykterhetsrörelsen då det inte finns någon nykterhetsrörelse här och det är svårt att stanna i den ensam då här inte finns några nöjen alls eller någon som vill leda den. Vi skulle grunda en i Pajala men där vill ingen gå med i någon nykterhetsrörelse. Adjö Adjö jag har skrivit inte mera.

Käraste hälsningar från en elev till Föreståndaren och de andra lärarna.

*Maria Lundholm Pajala*¹¹⁹

Ännu i boken *Norrbotten I* som gavs ut 1928 gavs en idealiserad bild av Tornedalens folkhögskola och dess mål. Den upprepade principerna bakom grundandet av skolan. Texten var skriven av Ludvig de Vylder.

”Det var ju allt från första början vårt hopp, att svensk- och finsktalande ungdom här skulle mötas och under vinterns gemensamma skolliv lära känna varandra. Ungdomsvänskapen skulle bidra att knyta de band, varmed vi ville fastare förena den fagra gränsbygden med det övriga landet. Meningen har ju aldrig – det förstår ni väl – varit att på något sätt undertrycka det finska språket eller i övrigt beröva denna bygd dess säregna karaktär. Uppgiften var och är blott den att bereda Tornedalens finsktalande allmoges del i den svenska kulturen. Vi vill öppna dem vägen till ett fritt

¹¹⁹ ”Muistossa olevat opettajat! / Sytämen rakkak kiitokset lausun kirjeiten edestä, jotka sain ilola vastaan ottaa, joka on oikein hauska lukea aina uusia kirjoja ja sanomia kouluin oloista. / Mulla on ollu oikein halu käyvä koulula, mutta ei sinne ole hyvä päästä näin kaukaa kuin on niin huono pääsä. Kyllä usein muistuu koulu mieleen ja halukki tuntuvat että lähteä vielä yheksi talveksi kouluun minun haluni olis vielä lissää oppia ruottin kielen ja kaikki muut opit jotka jäävät niin keskiin yheltä talvelta. / Käsityöt mie olen pytäny muistossa pittä väävin kutomiset mie olen vääviä kutonu niitä joita koulu opetti ja pyytäny muilekki ohjata sen kuin mie olen ittekki oppinu ja pytäny koulun arvoa yllä pittä sillä se on hyötyllinen koulu maasame kuin sen ymmäryt tulis levitetyksi kansassamme. / Mie pytän että jos Frouva olis niin hyvä ja lähättäs mulle gudin myöstärin [kudinmalli] mulla on semmonen väävi päälä enkä saa mistään myöstäriä jos sopis kuin en mie joutanu riittamaan kuin tuli niin hopulinen lähtö. / Raittiusseurasta mie olen luopunu poijes sillä ei täälä ole yhtään raittius seura liikettä ja yksin on paha pysyä sinä sisälä kuin ei ole minkään laisia huvia eikä jotka johattaisit. Pajalaan ollan hommaamassa mutta ei siiheen taho kukkan mennä sisäle raittiuteen – raittiusseuraan. Adjö Adjö jag har skrivit intte mera. / Hyvästi olkaa tervehtetty yheltä oppilaalta Föreständari ja muut opettajat. / Maria Lundholm Pajala.” Maria Lundholm till de Vylder den 5 juni 1904. NKFC.

umgänge med det övriga landet, vilket ju även av ekonomiska skäl är så nödvändigt för dem, och så låta dem känna, att Sverige verkligen är deras liksom allas vårt fosterland.”¹²⁰

V FOLKHÖGSKOLAN OCH KVINNORNA

Kvinnans plats på folkhögskolan

Kajsa Ohrlander (2005) diskuterar i sin artikel om de kvinnors hantverksstudier, som gått på folkhögskolan, hur kvinnornas studier vid folkhögskolan positionerades i förhållande till sin tids aktuella ämne, kvinnofrågan, kvinnorörelsen och feminismen¹²¹. Hon frågar sig om den vävning och andra hantverk som kvinnor producerade omkring sekelskiftet kan ses som en del av kvinnornas frigörelse och väg mot att bli hela människor. Slutsatsen av hantverksstudien är att hantverk stärkte kvinnors självkänsla och förmågor. Med hjälp av hantverk tog de också upp utrymmen som var prestigefyllda i allmänhetens ögon, och de fick också inkomster från sålda arbeten.¹²² Under missväxtåren vintern 1902–1903 tjänade även elever vid Tornedalens folkhögskola och andra lokala kvinnor pengar på hantverk, som Elisabeth de Vylder förmedlade vidare för att säljas i Stockholm.¹²³

Ohrlander menar att kvinnornas folkhögskola var en del av kvinnorörelsens krav på utbildning av flickor och ett steg mot att verka i offentligheten. En förutsättning för feminism är att kvinnor börjar uppleva sig som ett ”vi”. I början av seklet var dock den viktigare identitetsskapande faktorn den sociala klassen; arbetarrörelsen och den borgerliga kvinnorörelsen hade sina egna organisationer. Det fanns ingen egen rörelse för bondkvinnor. Särskilt på den borgerliga sidan motiverade Fredrika Bremer-förbundet kravet på jämställdhet, inte med rätten till något, utan med det goda och speciella som kvinnor redan besatt tack vare moderskapet. Kvinnan skulle alltså med sina egna dygder bevisa att hon var medborgare. Enligt Ohrlander är detta det arbete som utfördes av kvinnornas folkhögskola.¹²⁴

I Sverige i slutet av 1800-talet började kvinnor ta plats i det offentliga livet. Redan 1880 var majoriteten av lärarna i små- och folkskolor kvinnor, från 1870 till 1880 fördubblades antalet kvinnliga sjuksköterskor och inom detaljhandeln tredubblades antalet kvinnor. Kvinnor arbetade också i telefonväxlar, i postens tjänst och som egenföretagare.¹²⁵ Också vid Tornedalens folkhögskola ställdes man inför en föränderlig värld där en kvinnas status och plats omvärderades.

Folkhögskolan var som utgångspunkt emanciperande; där fanns det en framträdande plats för kvinnor. När de Vyliders inledde sin verksamhet på Tornedalens folkhögskola var de där som ett par. När man läser samtida texter och historieskrivningar verkar det till och med som om Elisabeth

¹²⁰ Bergfors & Neander 1928, 139–140.

¹²¹ Redan 1899 nämnde Ludvig de Vylder ordet feminism när han berättade om sin föreläsning om kvinnors historia. Enligt hans världsåskådning var feminismen ett av den moderna tidens kulturella fenomen. “[...] hör förresten till min världsåskådning att se feminism i en hel del moderna kulturföreteelser.” Ludvig de Vylder till Maria de Vylder-Ribbing 4.4.1899.

¹²² Ohrlander 2005, 8–9.

¹²³ Marcusdotter & Sallnäs 2006, 30.

¹²⁴ Ohrlander 2005, 12–13, 19.

¹²⁵ Gunhild Kyles (1972) verk *Svensk flickskola under 1800-talet* citerar Ohrlander 2005, 16.

de Vylder hade en synligare roll i folkhögskolegemenskapen än sin man. Men i folkhögskolans 25-årsjubileumstal som publicerades i folkhögskolornas nationella tidskrift nämnde landshövding Malm häradshövding G. Kronlund, skolans första direktör Ludv. de Vylder samt dennes hustru som initiativtagarna och de bärande krafterna bakom verksamheten¹²⁶. I den nationella svenska offentligheten var alltså Elisabeth de Vylder inte känd, hon nämndes inte vid sitt namn!

Vid Ylitornios folkhögskolas konstituerande möte, nästan ett kvarts sekel efter grundandet av Tornedalens folkhögskola, var 20 personer närvarande, varav 13 var kvinnor. Nästan två tredjedelar av förstaårseleverna i Ylitornio var kvinnor.¹²⁷

Vid Tornedalens folkhögskola sågs kvinnan inledningsvis som en varelse som uppfyllde sin kvinnlighet i enlighet med den borgerliga kvinnorörelsens perspektiv. Kvinnans plats var i hemmet, antingen som familjemoder eller som "samhällsmoder". I årsboken från 1902 skrev Elisabeth de Vylder under rubriken "*Ur frågelådan*" om unga flickor och deras uppgift i livet. Flickornas allmänna önskan, sade hon, var att göra något bra i denna värld. Om du ville eftersträva något särskilt stort kunde du utbilda dig till lärare, missionär, sjuksköterska eller något liknande, men kvinnans viktigaste uppgift var att bygga och vårda den mest älskade platsen i världen, dvs. hemmet, oavsett om arbetet där skedde i egenskap av mor, husfru, dotter eller tjänstefolk. Enligt Elisabeth de Vylder för arbetet mannen bort från hemmet. Kvinnans arbete förde henne däremot inåt, in i hemmet.¹²⁸

Hushållsarbetet var kvinnornas värld. Samma repetitiva arbete, för vilket man fick lite tack och som var osynligt, kunde kännas tröttsamt. Elisabeth de Vylder uppmanade till att inte vara bitter, utan att låta ett gott humör och glädje vara med i vardagliga sysslor för att så frön till framtida lyckliga hem för lyckliga människor. Att bygga ett gott hem var att också bygga ett fosterland – det gemensamma stora hemmet. På så vis kunde också en kvinna sist och slutligen arbeta utåt, för fosterlandets – nationens – bästa.

På folkhögskolans 25-årsjubileum berömde landshövding Malm folkhögskolans förmåga att fördjupa elevernas känsla för hem och fosterland. Enligt honom var kvinnor till sin natur ämnade för hemmets värld, även om moderniteten tillät dem att verka också utanför denna. "Den unga kvinnan [på folkhögskolan] får även hon sin förberedelse för att ta sitt numera ofrånkomliga ansvar i fråga om det allmänna livets krav, hon får lära sig att inom det husliga livet tillvarataga alla möjligheter, och hon får, ska vi hoppas, lära sig att skapa ett verkligt hem samt att vara den hemmets värmande och livgivande ande, vartill hon av naturen är ägnad."¹²⁹

Läroämnen och förebilder för kvinnor

Kvinnor undervisades delvis i samma allmänbildande ämnen som män. Dock var till exempel samhällskunskapskursen kortare eftersom det ansågs att kvinnor inte behövde ta ansvar i samhällsfrågor på samma sätt som män. I stället fick kvinnor lära sig hälsokunskap som ett

¹²⁶ Talet publicerades av Tidskrift för svensk folkhögskola 1925: 2; en något annorlunda version av samma tal Minnesskrift 1924.

¹²⁷ Hannu Mustakallio 1994, 47, 51.

¹²⁸ "Mannens arbete är *utåt* – kvinnans *inåt*." Tornedalens elevförbunds årsskrift 1902.

¹²⁹ Minnesskrift 1924, s. 4.

särskilt ämne. I början fanns det många sjuka elever i alla kurser vid Tornedalens folkhögskola. Under en viss vinterkurs var det endast en femtedel av eleverna som inte haft tuberkulos.¹³⁰

Att skolan var modern framgår även av att kvinnorna studerade anatomi, fysiologi, "kvinnohygien", sexualhygien, sjukvård och barnomsorg och barnuppfostran.¹³¹ Elisabeth de Vylder erinrade själv om att dessa ämnen ännu inte hade anammats som skolämnen någonstans¹³². Undervisningen vid Tornedalens folkhögskola var mycket modern. Hösten 1905 hade till exempel föreståndare Ludvig de Vylder varit i Haparanda för ett lärarmöte för att prata om lärarnas skyldighet att tillhandahålla sexualrådgivning¹³³.

Kvinnor och män var uppdelade också under gymnastiken. Kvinnorna arbetade i skiftgrupper i skolköket, där mat tillreddes för hela skolan. På samma sätt lärdes ladugårds- och mejeriarbete ut genom att göra.¹³⁴

Sång var ett ämne som verkar ha varit av särskilt stor betydelse för de kvinnliga eleverna. Elisabeth de Vylder fick något av den tidigaste återkopplingen om sin undervisning av Inga Pettersson, som i augusti 1902 skrev: "Många kära hälsningar till lärare och alla flickor som är vid skolan och sjunger sina glada sånger"¹³⁵. Förutom fosterländska sånger lärde Elisabeth de Vylder bland annat ut Tegnér's barnsånger och sånger kopplade till årstiderna, i synnerhet till våren. Tecken på vårens ankomst fick en annan folkskoleflicka att minnas sin tid i skolan: "Ja, det syns om sommaren vore snart här med alla sina kransar, det minns jag så ofta när vi sjöng där på stranden, vad det var roligt! Ofta sjunger jag dessa sånger när jag sitter i ensamhet och tänker på förra vintern, hur det var roligt då man fick lära vackra sånger, som jag aldrig glömmer under hela min livstid, vore det äfven lång. Nu då jag tänker, att nya elever får lära sig nya sånger, då ville jag och vara med att lära ännu mera sånger"¹³⁶.

Kvinnorna var uppenbarligen villiga att också lära sig frågor av allmänt intresse och sökte ofta till den andra årskursen. Vintern åren 1913–1914 bestod den andra årskursen endast av sex kvinnliga elever.

När lanthushållsskolans verksamhet inleddes 1913 definierades skolans roll på följande sätt: "Lanthushållsskolans uppgift är att väcka och stärka intresset för de sysslor, som är möjliga att utföra på en bondgård. Framför allt bör man lägga vikt vid att eleverna få en inblick i hur ett lanthushåll bör ordnas för att på bästa sätt kunna tillgodogöra sig de produkter en bondgård lämnar." Dessutom var ett mål att väcka intresset för trädgårdsarbete bland Tornedalens blivande hemmafruar.¹³⁷

Undervisningen, som varade mindre än sex månader, började i maj efter att folkhögskolekursen avslutats och fortsatte på hösten tills den nya folkhögskolekursen kom till folkhögskolan.

¹³⁰ de Vylder 1957.

¹³¹ Marcusdotter 2006, 36.

¹³² de Vylder 1950.

¹³³ Ludvig de Vylder till Maria de Vylder-Ribbing 25.11.1905.

¹³⁴ Marcusdotter & Sallnäs 2006.

¹³⁵ Inga Pettersson till Elisabeth de Vylder 2.8.1902. NKFC.

¹³⁶ Amanda La[a]kso till Elisabeth de Vylder 23.4.1904. NKFC.

¹³⁷ Redogörelse 1911–1914.

Undervisning gavs ”i alla i ett hem förekommande sysslor, såsom matlagning, bakning, tillvaratagande av slakt, husdjurs- och trädgårdsskötsel, konservering, sömnad och vävning, hälso- och sjukvårdslära samt barnavård, räkning och bokföring”¹³⁸. Utöver räkning tillhandahöll Tornedalens lanthushållsskola också undervisning i ett annat ämne som inte var obligatoriskt i landets andra lanthushållsskolor. Ämnet var svenska. ”För Matarengiskolan har det dock varit nödvändigt att bereda undervisningen även i dessa ämnen, därför att eleverna, som oftast komma från den s. k. ´finnbygden´, däri ha mycket bristfälliga kunskaper”, konstaterade föreståndarinnan Anny Carlström i 25-årsjubileumsboken.¹³⁹

Utöver studier i skolämnen och praktiskt arbete ordnades det i lanthushållsskolan också sångstunder, samkväm, lekvällar, utflykter och föreläsningar. I slutet av den sex månader långa kursen hoppades man att unga kvinnor fulla av arbetsglädje och hopp skulle återvända till sina hemtrakter och arbeta för ett lyckligt och gott hem. Kvinnornas viktigaste uppgift var att ta hand om och uppfostra framtida generationer till duktiga, goda och ansvarsfulla människor, nyttiga medborgare i det svenska samhället.¹⁴⁰

Förebilderna för de unga kvinnor som gick på folkhögskolan var också hela tiden andra kvinnor. Föreståndarna för folkhögskolekursen var dock män, liksom huvudsakligen lärarna i allmänbildande ämnen. De biträdande lärarna kunde dock vara kvinnor med akademisk utbildning. Föreståndarinnor för lanthushållsskolan var kvinnor. Även hushållslärare och lärarna i kvinnligt hantverk var kvinnor. En del av kvinnorna var ogifta, några gifte sig med manliga lärare.

Under de första tolv åren var Elisabeth de Vylder modergestalt för hela Tornedalens folkhögskola. Hon var ett exempel på en effektiv kvinna med många specialiteter som kombinerade karriär och familjeliv. Hon sjöng, spelade och ackompanjerade under alla gemensamma sångstunder, hon undervisade i hantverk, hälsokunskap, gymnastik, hon arbetade som sin makes sekreterare, hon organiserade försäljningen av elevarbeten i Stockholm – och födde fem barn under sin tid vid Tornedalens folkhögskola.

VI KVINNOR PÅ TORNEDALENS FOLKHÖGSKOLA 1899–1958

Undersökningens skede och kvinnornas bakgrund

Vid min undersökning av vad som hände med kvinnor på och efter folkhögskolan började jag med att göra en förteckning över kvinnor i alla årskurser. För att göra det lättare att inkludera information om deras liv efter folkhögskolan och analysera den gjorde jag sedan en alfabetisk förteckning över kvinnorna. Den tredje statistiska indelningen gjorde jag per by, men räknade bara hur många kvinnor som kom från vilken by.

Mellan 1899 och 1958 gick sammanlagt 2 366 flickor i folkhögskolan. De flesta av dem var lite under eller lite över 20 år när de gick i skolan. Det förekom även äldre elever, några var till och med över 30. 683, dvs. 28,9 %, av flickorna gick endast en sommarkurs. 51,9 % gick endast en

¹³⁸ Medlemsblad 1937, 12.

¹³⁹ Minnesskrift 1924, 87–88.

¹⁴⁰ Minnesskrift 1924, 88.

vinterkurs. En vinterkurs och lanthushållsskolan före eller efter den gick 4,7 %. En av tio gick två vinterkurser. Endast 14 flickor deltog i två vinterkurser och en lanthushållsskola, eller 0,6 % av samplet. Tre vinterkurser genomfördes av 0,8 % av eleverna. En flicka kom till den första vinterkursen i början av 1950-talet i 16–17 års ålder. Hon gick totalt fem vinterkurser och hamnade på Östersunds sjuksköterskeskola. En annan kom till lanthushållsskolan våren 1947 och gick sedan på folkhögskolan i fyra vintrar och hamnade på en sjuksköterskeskola i Gävle.

Läsåret 1919–1920 gick två flickor från Kuivakangas också i lantmannaskolan som huvudsakligen riktade sig till män. På samma sätt gick två flickor från Överkalix i lantmannaskolan vintern 1947.

Information om de unga kvinnornas liv efter folkhögskolan (yrkesval, utbildning, arbetsliv, bostadsort) har jag i huvudsakligen fått från elevförbundets tidning från åren 1902, 1916–1919 och 1937–1958. Hösten 2021 frågade jag dessutom om kvinnornas öden i cirka tjugo Facebookgrupper som nådde tornedalingar. Min Facebook-förfrågan var på svenska och meänkieli.¹⁴¹ Flera personer kontaktade mig för att berätta att deras mamma gått på folkhögskolan, men efter att ha ställt flera uppföljande frågor fick jag inte längre någon kontakt med personen i fråga. Med hjälp av en webbenkät kunde jag dock bekräfta tanken att "till folkhögskolan kom man från en viss sorts familj". Å andra sidan kunde människor som jag fick kontakt med via Facebook erbjuda "kött på benen" när de berättade om sina släktingar som gått på folkhögskolan.

Information har också hittats med hjälp av andra privatpersoner. De har vänligen gått igenom elevförteckningen och lagt till information om olika livsöden bland kvinnor de kände. I någon mån hittades också information i annan litteratur, i folkhögskolans jubileumspublikationer och i breven från tidigare elever till rektorsparet de Vylder. De som rapporterade om kvinnornas öden hösten 2021 var oftast barn till kvinnor som gått i folkhögskolan, eller så hade kvinnorna varit deras mor- eller farmödrar. Jag frågade dem också om vilket språk som kvinnan som gått på folkhögskolan använt. Alla svarade att mamman som lärt sig svenska redan i folkskolan och sedan gått folkhögskolan pratade finska med sin make men alltid svenska med barnen. En man som tog kontakt var uppenbarligen rädd för att informationen skulle bli offentlig och berättade inte något annat om sin mamma än att hon hade gått på folkhögskolan.

Flera kvinnor som gick på folkhögskolan mellan 1899 och 1958 lever fortfarande. Jag gjorde dock inget för att hitta och intervju dem i någon större utsträckning, dels för att endast en kort tid hade avsatts för att genomföra undersökningen, men också för att kvinnorna redan uppnått en hög ålder.

¹⁴¹ Vet du någon kvinna som gått Tornedalens folkhögskola mellan åren 1899–1958, **vad har hänt med henne efter skolan?** Jag håller på att skriva en utredning till Sannings- och försoningskommissionen för tornedalingar, kväner och lantalaiset om bl a dessa kvinnor. Svara inte här utan skriv pm eller helst ta kontakt via min e-post: fornamn.efternamn@telia.com. All information används bara i forskningssyfte. Tiäks kethän vaimoa joka olis käyny Mataringin opiston vuositten 1899–1958 aikana? Tiäks mitä sille kävi koulun jälkhin? Kirjota mulle mielusti e-postia: etunimi.sukunimi@telia.com. Mie tehen ja tutkin noita vaimoja Tottuus- ja sovintokomisuuin laskhuun. Kaikki tieto tullee vain tutkimuksen käythöön. Dela gärna! Levitä mielelhään!

Om mer än hälften, dvs. 1 465 kvinnor, fanns det ingen information. En delförklaring är att elevförbundets tidskrift inte publicerades under 27 år, från 1903 till 1915 och från 1922 till 1937. Å andra sidan kan det faktum att en kvinna inte rapporterade något till elevförbundets tidning avslöja mycket. Identifieringen med folkhögskolegemenskapen kanske inte var särskilt stark, eller så kanske det "inte fanns något att berätta". Till den gemensamma folkhögskoletidningen skickade man kanske information om att man på något vis gjort framsteg i livet på den väg som folkhögskolan stakat ut. För dem som det fanns information om gällde anteckningarna äktenskap eller förlovning, studieplats, arbetsplats och bostadsort. Baserat på var maken bodde antog jag att även kvinnan flyttade till samma ort. Det rörde sig främst om byar i Tornedalen.

Namn

Jag hämtade mina uppgifter från folkhögskolans egna arkiv, främst från årsberättelserna. Elevförteckningar publicerades också i elevförbundets medlemstidning. Informationen hade tydligt registrerats av svensktalande personal. Detta påverkade namnen på eleverna och på de byar som de kom ifrån. Stavningen av finska namn och orter var skakig, ofta skrevs namnet på grundval av svenskt uttal. Till exempel blev Laakso till Lakso, Yrjö till Urje, Lantto till Lantho, Lind till Lindh, Lomakka till Lomacka, Kaarle till Karle, Helli till Helly, Anni till Annie, Törmä till Törme. Troligtvis följde det felstavade namnet flickan i någon utsträckning genom hela livet.

Namnlistan berättar även vilka de mest populära namnen var under olika tider och om viljan att ge flickor svenska namn. Det var lättare att välja ett svenskt förnamn än att också byta efternamn. Flickornas andra eller tredje namn var ofta svenskklingande. Det överlägset vanligaste mellannamnet under perioden i fråga var Ingeborg. Andra motsvarande var Ingegerd, Frideborg, Gunborg, Valborg, Anneborg, Torborg, Angelika, Sigrid, Ragnhild, Signhild, Magnhild. Största delen av de som bar dessa namn kom från finska byar och deras efternamn var finska. Ester Cullblom lyfter fram en viktig försvenskningssaspekt vad gäller namn. De finska kvinnor hon studerat, som ursprungligen hade kommit för att bli pigor, gifte sig med svenska män och gav sina barn svenska förnamn. Barnen skulle alltså i första hand växa upp till att bli svenskar. De skulle etniskt sett bli en del av sin fars grupp. Samma trend kan observeras bland kvinnor som gick på folkhögskolan; namnet signalerade att man tillhörde den svenska nationen.

Folkhögskolans elever bytte efter sin skoltid i viss mån efternamn. Under den tid som studerades försvenskade sex av kvinnorna sina namn. Av dessa var två elever i den första folkhögskolekursen, en från 1940 till 1941 och tre från slutet av 1940-talet. Att ändra efternamnet var ett kraftfullt val och beseglade assimileringen. I materialet gällde ändringarna följande namn: Rovapää blev till Rudbäck, Lehtipalo till Lövmärk, Juntti till Jengvall, Frankkila till Fardelius, Lantto till Lundhamn, Kyrö till Kastrén och Alapää till Widehall.

För att ange elevernas hemtrakter användes den svenska och den finska formen om vartannat, som till exempel Vitsaniemi och Risudden. Jarhois stod alltid i sin svenska form och inte i den finska formen Jarhoinen, liksom Kardis, inte Kaartinen.

Bygder och byar

Tornedalens folkhögskola var alltså tänkt att nå ungdomar i Norrbottens finska befolkning – och att försvenska dem. När man tittar på kvinnornas bostadsorter kan man se att folkhögskolan

nådde nästan alla byar i Torne och Kalix älvdalar, det vill säga byar i både finsk- och svenskspråkiga trakter. Det fanns elever från nästan 350 byar. Dessutom fanns det också enskilda elever som kom utifrån länet från olika delar av Sverige. Från Finland kom fyra flickor till folkhögskolan från Alkkula, på andra sidan gränsälven.

Flest elever kom från Övertorneå kommun. Matarengi, Kuivakangas, Juoksengi, Tarendö, Haapakylä och Kukkola var de byar som klart flest elever kom ifrån. Mer än 20 elever kom också från Erkheikki, Haparanda, Koivukylä, Jarhois, Junosuando, Jänkisjärvi, (Neder)kalix, Kiruna, Korpikä, Korpilombolo, Kukkola, Luppio, Nikkala, Pajala, Pello, Sattajärvi, Seskarön, Soukolojärvi och Vitsaniemi. Antalen är inte helt jämförbara, eftersom det som elevernas hemorter under vissa år endast angavs församlingar, dock vanligtvis både församlingen och byn.

Eleverna från svenskspråkiga samhällen kom till största delen från staden Haparanda (33 kvinnor) och gruvsamhällena Gällivare kyrkby (10), Malmberget (12), Koskullskulle (15) och Kiruna (32). Också eleverna från Kalix älvdal och från områden söder om Kalix hade svenska som modersmål. Varje år kom ett betydande antal kvinnliga elever från Överkalix byar.

Språk

För jubileumspublikationen 1924 sammanställdes statistik över eleverna baserat på om eleverna kom från en finsk- eller svenskspråkig bygd. Mitt antagande är att en person från en finskspråkig bygd också var finskspråkig. Statistiken presenterades också per femårsperiod, uppdelad efter kön. Under femårsperioden 1899–1904 utgjorde kvinnor från finskspråkig bygd nästan 90 % av alla kvinnor. Under de kommande fem åren stod finskspråkiga kvinnor för 68 % av alla kvinnor, under följande femårsperioder 61 % och 74 %. Under den senaste perioden 1919–1924 var 83 % av alla kvinnor finskspråkiga.¹⁴²

En stor del av kvinnorna kom alltså från finskspråkiga hem och använde finska hemma och i sin hemby. De flesta av dem hade dock gått i en svenskspråkig folkskola. Varje kurs hade alltid ett visst antal personer som enbart talade svenska. Antalet enspråkigt svenska minskade dock efter andra världskriget. Det verkar som att ju fler av flickorna som kom till skolan och redan kunde svenska, desto färre elever behövdes från svenskspråkig bygd. De kunde också söka sig till andra folkhögskolor i Norrbotten, då en folkhögskola hade grundats i Kalix 1939 och i Malmberget hösten 1954.

Hur vågade man?

Att inleda studier vid Tornedalens folkhögskola var förmodligen inte något man skulle kunna kalla för en barnlek. Man kunde börja på skolan vid 16 års ålder. En flicka i den åldern var redan ganska nödvändig som arbetskraft på bondgårdarna. Ett år vid folkhögskolan krävde ett visst välstånd, men också en slags folkhögskolemedvetenhet. Flickorna som gått på folkhögskolan och sedan kom tillbaka till byn kunde också orsaka förvåning med sina nya vanor.

I Kerstin Tuomas Larssons bok *Hjärntvättarresan* drömmer huvudpersonen Elvi om att komma in på folkhögskolan. Johanna, en bybo i Elvis mors ålder, har gått på folkhögskolan och lärt sig mycket där som andra i byn inte kan. Johanna säger rakt ut om vad hon tycker om saker, hon är

¹⁴² Minnesskrift 1924, 126–127.

självssäker, lång, slank och har vackert kortklippt hår. Elvi undrar varför Johanna bara har några få barn jämfört med Elvis mamma, och ser ut som att graviditeterna inte har lämnat några spår alls på kroppen. Johanna besöker inte bönemöten. Det skvallras om att hon försöker framstå som bättre än alla andra bara för att hon gått på folkhögskolan. För Elvi är Johanna en förebild från samma by, och därför vill hon också gå på folkhögskolan.¹⁴³

Tuomas Larsson framhöll det som börjar framgå också i denna studie. Även om man kom till Tornedalens folkhögskola från många stora och små byar, nära och långt bort från folkhögskolan, behövdes det ofta en förebild eller en vän eller släkting för att resan till folkhögskolan skulle ta sin början. Två flickor i ungefär samma ålder som kom från samma by för att börja i samma årskurs visar att man for till skolan tillsammans. Av sin vän fick man stöd och styrka i den nya livsfasen. Sådana här kompispar fanns i så gott som varje årskurs. Senare, på 1940- och 1950-talet, när flickor åkte till exempelvis Stockholm för att bli sjukvårdsbiträde, åkte de också ut i ”stora världen” tillsammans med en vän. Man kunde också söka sig till vidareutbildning tillsammans med en kompis.

En alfabetisk lista över eleverna avslöjar – och Facebook-enkäten bekräftar – att det förekom ett slags folkhögskolefamiljer eller -släkter. När ens mamma, moster eller faster, kusiner eller syskon gått på folkhögskolan var det enkelt och en självklarhet att själv göra det. ”Folkhögskolefamiljer” med två systrar fanns i nästan varje by. Större ”folkhögskolesläkter” kunde jag rekonstruera i flera byar, bland annat i Risudden, Vuomajärvi, Kuivakangas, Tärendö, Erkheikki, Kurkkio, Lovikka, Nikkala och Sattajärvi.

*Exempelfamilj*¹⁴⁴

Exempelvis i familjen Aaro med sex barn i byn Erkheikki, var det den äldsta sonen Frans som var den första att gå på folkhögskolan. Han var 11 år äldre än nästa barn, Fanny. Han blev familjens förmyndare när fadern dog då Frans var 30 år gammal. Modern hade dött redan nio år tidigare.¹⁴⁵ Dottern Fanny gick i lanthushållsskolan sommaren 1928 och 1930, Edla sommaren 1934, Maria (Maja) sommaren 1935 och Elsa sommaren 1938.

Maja gifte sig med en bonde från en grannby och tog hand om hemmet och korna tills man satte bort dem 1967. Fanny gifte sig i Kuivakangas efter sin utbildning i lanthushållsskolan och fick nio barn. Hon dog efter att ha fött sitt sista barn. Elsa arbetade efter skolan ett år i Malmberget och flyttade sedan till Danderyd och Solna nära Stockholm i oktober 1941. Hon arbetade troligtvis som sjukvårdsbiträde. Hon var ogift och hade inga barn. Edla arbetade inledningsvis i Malmberget och Gällivare ett tag, tills också hon flyttade till Stockholmsregionen för att arbeta vid ett sjukhus som vårdbiträde. Där var hon gift i 20 år, men hade inga barn. Fotoalbumen som Edla och Elsa lämnat efter sig innehåller många arbetsrelaterade fotografier tagna på sjukhuset. Syskonen tillbringade mycket tid tillsammans, de reste i hemlandet och i Europa. De hade en mer elegant klädstil än de syskon som stannade i norr. Fotoalbumen innehåller också många bilder från olika fester.

¹⁴³ Tuomas Larsson 2017.

¹⁴⁴ Informationen och tillstånd att publicera har jag fått från Fanny Norbergs barnbarn Mikaela Omark. E-postmeddelanden i författarens ägo.

¹⁴⁵ Det fanns egentligen nio barn, men tre hade dött som små.

I Aaros familjehem i Auma-aho förvarades Erkheikkis JUF-avdelnings¹⁴⁶ bibliotek. Frans läste mycket och tog hand om biblioteket. Böckerna i biblioteket var huvudsakligen på svenska. I hemmet talade föräldrarna finska med sina barn. Pappan Oskar behövde sin son, som studerade på folkhögskolan, för att arbeta på hemgården över sommaren och skrev en "arbetslovsbegäran" på finska. Brevet hade också översatts till svenska¹⁴⁷ för att man på folkhögskolan skulle förstå vad begäran handlade om. Barnen gick folkskolan på svenska. Studierna vid folkhögskolan stärkte bara det svenska språket. Fannys brev som hon skickade hem 1928 och 1930 var skrivna på svenska. Fannys och hennes make Unos modersmål i Kuivakangas var dock finska, och finska var även deras barns modersmål. Fanny kunde inte skriva finska, eftersom hon i skolan lärt sig skriva på svenska, vilket syskonen blev ganska skickliga på.

Det framgår tydligt av Fannys brev hem under den första folkhögskolesommaren 1928 att hon kommit att notera närheten till riksgränsen, där bland annat järnvägen var central. Hon hade redan gripits av en smula patriotisk stolthet: "vad det är vacker utsik [utsikt] från mitt fönster först är det järnvägen sen älv och holmen sen Finland med sina höga berg även där ser jag järnvägen [...]. Så konstigt att tänka att när man går på andra sidan älven så är man i Finland. Hörs ända till rummet när den pipar från andra sidan älven. Men o så ståtlig Sveriges tåg går, mycke ståtligare än Finlands."¹⁴⁸ Fanny berättade också för hemmet att hon gjort nyponkräm till efterrätt, tagit hand om kycklingar, sytt en skjorta och börjat väva på vävstol. Man hade besökt biografen för att lyssna på en föreläsning om kvinnlig rösträtt. Fanny nämnde att föreläsaren var en politiskt högerinriktad kvinna¹⁴⁹. Senare samma sommar hade hon också deltagit i ett av Frälsningsarméns möten som även det hölls på biografen. Efter mötet hade det hållits dans i samma utrymmen¹⁵⁰, men Fanny hade inte deltagit.¹⁵¹

Förutom de syskon som nämns ovan fanns det en något yngre kvinna som heter Aaro på listan över kvinnliga elever. Det är mycket sannolikt att hon hörde till samma släkt.

Vad hände efter tiden i folkhögskolan?

Redan vid omnämmandet av syskonen Aaro hänvisade jag till deras livsöden efter folkhögskoletiden. En viktig fråga i förhållande till assimileringen var huruvida kvinnorna stannade på sina hemorter eller om de flyttade vidare söderut, "till Sverige". Jag minns själv mycket väl hur jag som finländare bosatt i Matarengi flyttade till Mellansel för att studera till kontor. När jag klev på bussen till Kalix betalade jag för min resa och pratade med chauffören på finska, men efter bussbytet i Kalix började språket förändras och på Luleå station befann jag mig redan i en annan språkmiljö. Jag hade åkt till "Sverige" igen, där mina finska språkkunskaper inte hade något värde.

Jag gick igenom de kvinnliga eleverna från åren 1899–1958 och bedömde baserat på informationen jag fått om dem vem som åkte till "Sverige". De som flyttade till Luleå-

¹⁴⁶ Jordbrukare Ungdomens Förbund.

¹⁴⁷ Av den flytande handstilen att döma kunde brevet ha översatts av en lärare på Erkheikki skola.

¹⁴⁸ Fanny Aaros brev hem den 11 juni 1928. En kopia finns i författarens ägo.

¹⁴⁹ "En högerkvinna".

¹⁵⁰ "Bal".

¹⁵¹ Fanny Aaros brev hem i juli 1928. En kopia finns i författarens ägo.

Bodenregionen och längre söderut stod för cirka 22 % av alla kvinnor för vilka det fanns någon information.

Många elever på folkhögskolan hittade en make på skolan. Om makens hem låg i en finsk by bosatte sig familjen sannolikt på hemgården. Som jag konstaterade i början av denna rapport är det omöjligt att fastställa exakt hur många som stannade kvar och hur många som for i väg. Som i exemplet med familjen Aaro blev en del av de som gått folkhögskola kvar och en del flyttade. I det exemplet blev de som stannade kvar i området tvåspråkiga, och ingenting kan sägas säkert om huruvida modersmålet upprätthölls hos dem som flyttade. I Stockholm var man dock tvungen att klara sig på svenska.

Enligt skolans mål var det inte meningen att flickorna i lanthushållsskolan skulle flytta, utan att de utrustade med moderna kunskaper och färdigheter skulle återvända till sin hemgård eller på annat sätt till sin hemregion. Ungefär en tredjedel av flickorna som gick på folkhögskolan uppmanades i alla fall inte att flytta från området. Dock utgick man från att de kunde tala, skriva och läsa på svenska.

Flickorna som gått flera årskurser visste vilken yrkeskarriär de ville ha. I sådana fall gav folkhögskolan dem förkunskaper för att exempelvis söka sig till en sjuksköterskeutbildning. Innan en andra årskurs etablerades vid Tornedalens folkhögskola sökte sig flickorna till Sunderbys [tidigare Boden] folkhögskola. Det tredje året kunde också genomföras vid Kalix folkhögskola.

Nedan har jag delat upp uppgifter efter yrkessektor om kvinnornas roll i arbetslivet efter skolan.

Emigranter

Migration till framför allt Amerika var aktuellt i början av seklet. Ämnet diskuterades också på folkhögskolans föreläsningar. Bland migranterna fanns före detta folkhögskoleelever, och även kvinnor migrerade. Materialet omfattar 21 kvinnor som lämnade landet för att bli emigrant, en via England till Bahamas och resten till USA. Av de 18 kvinnorna i folkhögskolans första årskurs åkte så många som fem till Amerika. Det finns ingen information om hur långa vistelserna var. Från följande årskurs åkte tre kvinnliga elever till Amerika. Ytterligare sju kvinnor emigrerade från samma årtiondes kurser. Två av eleverna från läsåret 1913–1914 emigrerade. Ytterligare två kvinnor lämnade kurserna i mitten av 30-talet för att emigrera. För de flesta finns det ingen information om vad de gjorde i Amerika. En var hemhjälp i en engelsk familj i Chicago, en i Hollywood som kammarjungfru till skådespelaren William Powells fru, en var bland annat direktör Axel Wenner-Grens privata sekreterare.

Två kvinnor gifte sig med finländare och flyttade till Finland, en flyttade till Norge.

Arbetsstugor och internat

Tornedalens folkhögskola och Norrbottens arbetsstugor ingick i metasystemet bakom utbildningen. Barnen som bodde i arbetsstugorna under terminerna kom från mer avlägsna byar och fattiga familjer. De gick i skolan från arbetsstugorna. Förutom läxor utfördes olika sysslor på arbetsstugorna. Arbetsstugornas språk var svenska.

Den grupp kvinnor som har gått på Tornedalens folkhögskola visar hur nära kopplingen mellan folkhögskolan och arbetsstugorna var. Samtidigt vittnar det också om styrkan i folkhögskolans försvenskningsarbete. På arbetsstugorna måste man kunna tala, läsa och skriva svenska, och där skulle man anordna svenska fester eller åtminstone fira jul på det svenska sättet. Minst 28 kvinnor som gått på folkhögskolan var i arbetsstugornas tjänst under olika lång tid.¹⁵²

Som arbetsstugornas föreståndarinnor eller biträdande föreståndarinnor verkade sjutton kvinnor: Anna Ahl och Svea Nilsson från Överkalix vid Teurajärvi respektive Pålkems arbetsstuga, Anna Alatalo från Saivomuotka vid Teurajärvi arbetsstuga, Tora Zakarisson från Övre Soppero i Pajala, Anna Alexandersson från Koivukylä vid Karungi, Hietaniemi och Pello arbetsstugor, syskonen Alida Antti och Laila Antti från Matarengi vid Muodoslompolo och Svansteins respektive Nattavaara, Muodoslombolo och Arjeplogs arbetsstugor, Ebba Petäjävaara från Soukolovaara vid Junosuando arbetsstuga liksom även Frida Björnfot från Svanstein. Maj Rönqvist från Mukkajärvi arbetade vid Karesuandos arbetsstuga, Hulda Hemphälä från Karl Gustav vid Teurajärvi, Linnéa Kerttu från Kukkola vid Karesuando, Pålkems, Karungi, Arjeplogs och Pello arbetsstugor, Hilda Greta livari från Torakankorva vid Nattavaara, Karesuando, Muodoslombolo och Svansteins arbetsstugor, Göta Johansson från Korpikylä vid Svansteins och Pello arbetsstugor, Signe Larsson från Korpilombolo vid Junosuando arbetsstuga, Maria (Majken) Mörtberg från Vitsaniemi vid Jokkmokks, Hietaniemi och Pello arbetsstugor samt Linnéa Seittu från Karungi vid Ullatti, Tärendö och Hietaniemi arbetsstugor.

Tre av föreståndarinnorna och de biträdande föreståndarinnorna hade gått i lanthushållsskola, tretton hade gått en ettårig folkhögskolekurs, en hade gått ett år i folkhögskola och lanthushållsskola och en hade gått två år i folkhögskola. Några av de kvinnor som var biträdande föreståndarinnor började i arbetsstugornas tjänst så snart de gått folkhögskolan.

Dessutom hade Vanja Ågren från Karungi planerat en karriär vid arbetsstugorna, men hon drunknade i Torneälven i juli 1914 tillsammans med sin klasskamrat och lärare. Ågren hade redan gått två vintrar vid folkhögskolan och studerade på lanthushållsskola när olyckan inträffade. I årsberättelsen beskrivs Vanja Ågrens framtidsplaner och förmågor på följande sätt: "Arbetsstuguverksamheten i Norrbotten, åt vilken hon tänkt ägna sig och för vilken hon, tack vare fru statsrådinnan von Sydows förmedling vid stipendieutdelning, redan börjat förbereda sig, hade säkerligen i henne fått en sällsynt dugande kraft"¹⁵³.

Dessutom arbetade Vanja Huhtasaari (Karungi), Rosa Johansson (Junosuando), Sigrid Jokiaho (Hietaniemi), Emmy Pekkari (Tärendö), Fanny Wilén (Skaulo), Greta Olsson (Merasjärvi), Alma Erkki (Hietaniemi) med olika uppgifter i arbetsstugorna. Om Tekla Nilsson berättades att hon "sydde på arbetsstugan" (Aareavaara).¹⁵⁴ Alma Erkki var folkskollärare och hade gått i folkhögskola i ett år, medan de andra flickorna hade gått i lanthushållsskolan i Matarengi.

Utöver arbetsstugverksamheten arbetade kvinnorna som gått på folkhögskolan i skolbarnens skolhem. Nora Arvidsson, från Äijävaara i Gällivare, var först hembiträde i rektor Carlströms familj

¹⁵² Norrbottens läns arbetsstugor. Årsredogörelser 1909–1953. Kompletterande information om placering av kvinnor som gått på folkhögskolan vid arbetsstugor har jag fått från Lindskogs (2010 och 2014) förteckningar.

¹⁵³ Redogörelse 1911–1914.

¹⁵⁴ Arbetsstugans ort inom parentes.

efter lanthushållsskolan 1937 och arbetade sedan i Morjärvs skolhem. Gunhild Jakobsson arbetade som biträde i Överkalix skolhem, Gerda Lehto som biträdande direktör för Övertorneå skolhem, Eva Niska som biträde på samma ställe. Ebba och Elmi Petäjävaara verkade som föreståndarinnor för det tillfälliga skolhemmet i Soukolojärvi. Småskollärare Helvi Kerttu arbetade i ett skolhem i Jämtland. Som ett slags skolhemsarbete kan också betraktas Elsa Björkéns (från Koivukylä) arbete i den finska barnkolonin i Grängesberg, Dalarna, från 1941 till 1942. Där hade man säkert nytta av att Björkén sannolikt var tvåspråkig.

Hjördis Kieri och Sally Mäki, som gick samma lanthushållsskolekurs 1945, arbetade tillsammans på en av Sveriges tidigaste friskolor, Viggbyholm internatskola, där nya experimentella undervisningsmetoder användes. Inga Niemi och Nanna Nybom hade börjat en kurs i att bli föreståndarinnor i internatskolor.

Vårdsektorn

Mia Karlsson¹⁵⁵, elev vid folkhögskolan under läsåret 1901–1902, bodde i Kiruna 1925, varifrån hon under sin semester höll sjukvårdskurser för Röda korset i Kalix älvdal. Hon var en av många tidigare elever vid Tornedalens folkhögskola som utbildade sig till sjuksköterskor. Mia Carlsson skrev till de Vylder om hur hon tyckte om sitt arbete och hur mycket folkhögskolan hade betytt för henne när hon sökte sig till branschen. ”Detta år har jag haft särskilt mycket att göra men jag är ändå glad och nöjd över det kall som blivit mig anförtrott och skulle inte på något sätt önska mig något annat. Detta har jag folkhögskolan och mina gamla lärare att tacka för, som väckte hos mig den tanken under mina bästa år.¹⁵⁶”

Sjuksköterskestudier var ett vanligt val bland kvinnorna i materialet. Man gick flera år i folkhögskola för att förbereda sig för sjuksköterskeskolan, eftersom intagning förutsatte studier som motsvarade realskola. Jag antar att de som inledde en sjuksköterskeutbildning tog examen och arbetade inom detta yrke. En fortsatte sina studier så att hon blev lärare på en sjuksköterskeskola. 79 kvinnor arbetade i sjuksköterskeyrket eller sjuksköterskeskolan. De flesta flyttade till Umeå, Sundsvall, Boden och Östersund för att studera. Dessutom söktes utbildning i följande kommuner: Gävle, Uppsala, Stockholm, Piteå, Örebro, Vänersborg, Västerås och Karlstad. Barnmorskor utbildades i Göteborg och diakoner i Vårsta, Härnösand. Tidsmässigt hade största delen av de som sökte sig till sjuksköterskeutbildning gått folkhögskolan under perioden mellan 1940-talets slut och mitten av 1950-talet. Ett betydande antal sökte sig även till sjuksköterskestudier under seklets första årtionde. Nästan undantagslöst stannade sjuksköterskorna på den ort där de hade fått sin utbildning. Valet att stanna främjades av att en make hade hittats på orten.

Kvinnor som flyttat från finskspråkiga trakter kunde i vårdsektorn dra nytta av sin tvåspråkighet och fungera som tolkar för finskspråkiga patienter.¹⁵⁷

Andra vårdyrken som flickorna från folkhögskolan sökte sig till inbegrep sjukvårdsbiträde, undersköterska, hemsyster, hemvårdare och barnflicka. Utbildningen ägde i allmänhet rum i form

¹⁵⁵ I brevet stavar hon sitt efternamn Carlsson. Mia Carlsson från Kiruna den 5 augusti 1925 till de Vylder. NKFC.

¹⁵⁶ Mia Carlsson den 5 augusti 1925 till de Vylder. NKFC.

¹⁵⁷ Bl.a. Eila Orres e-post av den 22 oktober 2021.

av lärande på arbetsplatsen, som elev på ett sjukhus. Som nya yrken dök tandtekniker och tandsköterska upp, en flicka utbildade sig vid ett medicinpedagogiskt institut. För utbildning i tandvård sökte man sig till Stockholm.

Vårdsektorn som helhet var den överlägset största yrkessektorn som kvinnorna valde. Ungefär 16 % av alla kvinnor vars tid efter skolan är känd valde vårdsektorn.

Utbildningssektorn

Ett annat yrke som kvinnorna som gått på folkhögskolan riktade in sig på var utbildning. Haparandas småskolseminarium hade grundats 1875, då seminariet utbildade lärare för finskspråkiga skolor. I takt med att undervisningsspråket i skolorna ändrades till svenska ägde undervisningen vid Haparandaseminariet från och med 1891 endast rum på svenska. De allra flesta som sökte till utbildningsområdet gick på just Haparandaseminariet. Ofta föregicks seminariet av en förberedande kurs¹⁵⁸. Enstaka kvinnor gick på folkskollärarseminarium också i Sundsvall, Luleå, Murjek och Härnösand. En specialiserade sig till förskollärare vid Fröbelinstitutet i Örebro, medan en genomgick en ungdomsledarutbildning i Sigtuna. En kvinna blev vävningslärare, en trädgårds- och hantverkslärare, och hon undervisade senare också vid Tornedalens folkhögskola. Man kunde gå seminariet på grundval av en vinterkurs, men särskilt i slutet av 1940- och 1950-talet hade de kvinnor som kom in på seminariet två års folkhögskola bakom sig.

Hembiträden

Folkhögskolan själv anställde föregående årskurs elever i till exempel skolhemmen¹⁵⁹. Det arbetade också flickor i folkhögskolans lärares och i synnerhet rektor Carlströms familjer som hembiträden. Några var hembiträden på platser som var del av metasystemet: prästgården i Tärendö, i Boden i kyrkoherde von Ahns¹⁶⁰ familj, i lärarfamiljerna i Haapakylä, Boden, Övertorneå och i landshövdingens familj i Luleå. Många åkte till Luleå, Boden och Stockholm för att arbeta som hembiträden. Det fanns också platser för hembiträden i Uppsala, Umeå, Kiruna, Gävle och Huskvarna. När arbetet som hembiträde var beläget i hembyarna arbetade kvinnorna förmodligen i sina föräldrahem.

Kökssektorn

Vid folkhögskolan och i synnerhet lantushållsskolan förberedde man flickor för yrkena piga, kokerska, kock, kallskänka, servitör och husmor. 26 kvinnor i materialet arbetade inom denna bransch. Några flyttade till Stockholm och arbetade i kök på sjukhus och på officersmässa, men de flesta stannade i Norrbotten. Matställena och restaurangerna och sjukhusen i Luleå-trakten erbjöd arbetsplatser. Kockar och husmödrar fick också jobb på andra folkhögskolor och i skolornas skolhem. En kvinna arbetade inom skogsbruket som kocka vid en avverkningsplats. En kvinna som

¹⁵⁸ "Preparandkurs".

¹⁵⁹ "Elevhushåll".

¹⁶⁰ Pastor Johannes von Ahn var en vän av folkhögskolan och besökte Tornedalens folkhögskolas Nordiska festen redan våren 1906 i egenskap av biträde till kyrkoherden i Övertorneå församling. Ludvig de Vylder till Maria de Vylder Ribbing 22.1.1906. LTUB; Marja Mustakallio 2009, 266.

gått två år på folkhögskolan och lanthushållskolan arbetade som husa hos landshövdingen i Luleå. En kvinna var kock hos Båtskärsnäs sågverksdirektör och en var kökselev på Trollenäs slott i Skåne.

Handelssektorn och kontorsarbete

Butiksbiträde, expedit och butiksansvarig var de vanligaste yrkena inom handel. Kvantitativt sett arbetade fler kvinnor inom handelssektorn än inom utbildning. De flesta kvinnorna arbetade i butiker i sin hemtrakt, några enskilda som expedit i Stockholm. Några befordrades från butiksbiträde till butiksansvarig, en tog över en lanthandel efter sin mans död.

Även kontorsarbetare arbetade främst i sin hemtrakt. Tre kvinnor arbetade för länsstyrelsen i Luleå. De flesta av telefonisterna arbetade i Stockholm, en tog hand om den egna byns telefonväxel och en annan om Sandträsk sanatoriums telefonväxel. Dessutom skötte några kvinnor om postkontoren i byarna och några var anställda av Postbanken i Stockholm.

Andra sektorer

Det är svårt att baserat på materialet säga något bestämt om kvinnorna som arbetade inom jordbruket. Ingen som skickade information om sig själva till elevförbundets tidning uppgav att de arbetade på hemgården. Majoriteten av dem som arbetade inom jordbruket förblev alltså osynliga. Endast nio kvinnor fortsatte antingen sina jordbruksstudier eller arbetade inom jordbrukssektorn någon annanstans än hemma.

Baserat på detta material hamnade eller arbetade endast ett fåtal personer i faktiska arbetaryrken ett tag: i fabriksarbete, som städare och i tvätterier.

Det fanns bara ett fåtal hantverkare: en skräddare, en studerade "fjäderskötsel", sex arbetade som sömmerskor, en av dem hade sin egen syateljé. En av dem startade en blomsteraffär. Sex kvinnor blev frisörer.

En liten grupp före detta folkhögskoleelever arbetade inom det kreativa området. Efter att ha studerat fotografi blev en författare, en blev universitetslärare och forskare, en studerade musik och verkade som vikarie för kantorn.

För många flickor anges för livet efter folkskolan "död" och "ligger på Sandträsk sanatorium".

VII SLUTÖVERSIKT

Tornedalens folkhögskola grundades i nationalismens anda. Folkhögskolan var en del av ett nätverk som verkade i Sveriges finskspråkiga region, i bakgrunden fanns det en önskan att hjälpa missgynnade människor i regionen och ett politiskt behov av att bygga en skyddsmur mot Ryssland. Folkhögskolan hade kontakter med staten, länet, domkapitlet, arbetsstugorna, folkskolorna, Haparandaseminariet, folkskoleinspektörerna, kyrkoherdarna, länens hushållningssällskap, Centrala Nödhjälskommittén, Stockholms Damkommitté och Uppsala rasbiologiska institut.

Källmaterialet bakom min rapport innehåller många skrifter av personalen vid folkhögskolan, som har publicerats i svenska publikationer. Lärarna var aktiva på den nationella arenan; det var viktigt

att berätta för "Sverige" vad som hände på folkhögskolan i gränsregionen, huruvida man uppnådde målen som fastställts i söder.

Folkhögskolan lärde sina elever svenska. Det råder det ingen tvekan om. Men huruvida folkhögskolan bidrog till att det egna språket gick förlorat eller undervärderades kan jag inte säga på grundval av denna rapport. Det finns starka indikationer på att kvinnorna som gick på folkhögskolan bytte språk. Svenskan blev språket som användes i både studier, arbete och i familjen.

Folkhögskolan lärde eleverna svenska seder och traditioner som dessa ungdomar upprätthöll i sina egna liv. Det är helt klart. Till exempel skrev Anna Alatalo, elev i skolan 1937–1938 från Saivomuotka i Karesuando, i elevförbundets tidning att hon dagen före julafton bakade en prinsessbulle och en julbulle och att hon lärt sig detta i skolan.¹⁶¹ Firandet av fosterländska högtider och svenska dagen band eleverna till den svenska nationens historia och geografi.

Viktor Wikström, elev under det första läsåret, mindes Elisabeth de Vylder i sin 70-årsdagsskrivelse i *Haparandabladet*: "Hennes sång- och musiklektioner samt musikstunderna i rektorsbostaden kommo våra unga hjärtan att ana en ny, för oss då okänd värld av skönhet och bärande kraft i livet."¹⁶²

Föreståndare de Vylder, påminde 1902 om att ungdomar på folkhögskolan skulle "lära känna vårt jordbruk, vår slöjd, vår sång, med ett ord: lära känna och förstå hela det andliga och materiella odlingsarbete som föres i vårt land".¹⁶³ Men innebar kunskap om svensk kultur också att man internaliserade den och förlorade sin egen kultur? Det kan jag inte svara på. Kanske är det möjligt att folkhögskolans finskspråkiga elever inte bara blev tvåspråkiga utan också tvåkulturella.

Folkhögskolan förberedde kvinnor för att ta plats på den offentliga arenan. Kvinnorna som gått folkhögskolan återvände inte bara till hemmet för att stanna innanför dess väggar, utan deltog i föreningsaktiviteter, vidareutbildade sig efter folkhögskolan och tog plats inom olika yrkesområden. Yrkena för många av de som gått folkhögskolan hittades inom vårdsektorn eller som lärare, inom ramen för ett slags utvidgat, socialt moderskap. En egen karriär förde även med sig ekonomiskt oberoende.

Från folkhögskolan gav man sig även modigt ut för att pröva på diverse moderna fenomen. Fröbel-institutet eller Viggbyholmska internatskolan skilde sig från den konventionella pedagogiken. Att ansöka till ett gymnastikinstitut var inte heller ett ordinärt val av studieområde. Det kollektiva Y. K.-huset (*Yrkeskvinnornas klubb*) i Stockholm som byggdes på 1930-talet representerade ett modernt arkitektoniskt och familjepolitiskt tänkande. Yrkeskvinnor erbjöds bostäder där tvätt- och matsalstjänster i samma hus tillhandahölls kvinnor som kom hem från jobbet. En av eleverna från Tornedalens folkhögskola sökte arbete här.

Efter allt detta kan jag säga att kvinnorna som gått i Tornedalens folkhögskola inte var räddhågsna av sig. De vågade fara i väg och stanna kvar. Jag har inte stött på en enda kvinna som kritiserat

¹⁶¹ Medlemsblad 1938, 6.

¹⁶² Haparandabladet 10.11.1945.

¹⁶³ Tornedalens elevförbunds Årsskrift 1902.

folkhögskolan negativt. Tvärtom kan man om många läsa att folkhögskolan var den bästa tiden i deras liv. Det är förstås vad ungdomen i bästa fall är. De som gått på folkhögskolan hade en medvetenhet om en mångsidig och flerspråkig värld. Fast visst blev det senast vid Tornedalens folkhögskola en självklarhet att det var på svenska man kom i kapp den moderna världen.

Folkhögskolan innebar för kvinnornas del – efter att de hade lärt sig språket – en starkt självkänsla och mod att verka i det svenskspråkiga samhället. De områden inom utbildning och yrken som kvinnor valde krävde tvåspråkighet eller svenskspråkighet. Enligt Lars Elenius, som undersökte flyttrörelser från Övertorneå kommun mellan 1895 och 1930, var motivationen att lära sig svenska enorm eftersom man med hjälp av svenskan kunde ta del av det moderna samhället¹⁶⁴. En klar majoritet av dem som flyttade bort var kvinnor. Även kvinnor som stannade kvar i kommunen insåg att det var nödvändigt att lära sig svenska om man ville åka någon annanstans.¹⁶⁵ De kvinnor som stannade kvar i trakten upprätthöll sannolikt sina svenska språkkunskaper, eftersom dessa skulle öppna dörren om även de någon gång for ”söderut”.

Eila Orre (f. 1939), som hade gått på folkhögskolan i två år, skrev till mig från Sundsvall i oktober 2021: ”Idén att söka till folkhögskola kändes självklart. Det var enda möjligheten att få läsa vidare för oss som inte fick gå vidare från folkskola till realskola. Min största dröm var att få ta studenten, men kära far ansåg att det inte var någon mening att flickor utbildade sig, det skulle ju ändå gifta sig o få barn. Jag var yngst i familjen och skulle då självklart stanna hemma och hjälpa till i jordbruket. Att söka in på folkhögskolan var den enda chansen att göra något annat av sitt liv. [...] Att komma till Folkhögskolan var helt underbart. De flesta av oss var tvåspråkiga, hade ungefär samma uppväxt och där kände man sig likvärdig som människa. Och, vi hade fantastiskt fina lärare.”¹⁶⁶

På folkhögskolan fick Eila Orre också bekräftelse av sitt eget finska språk. Bland de andra finskspråkiga eleverna kändes deras modersmål verkligen som ett modersmål och språket kunde blomstra. I bakgrunden till denna erfarenhet fanns att man i den egna byn, i folkskolan och skolhemmet upplevt skam över språket, och därmed över hela sin existens. I stället kunde några få svenskspråkiga känna sig utelämnade på folkhögskolan, minns Eila.¹⁶⁷

Jag tror att det hos de kvinnor som for till ”Sverige” för att arbeta fanns ett slags hoppfullt perspektiv i bakgrunden till deras avresa: det språk du klarar dig med, kan bilda familj på och klara sig ekonomiskt med i framtiden – detta språk var svenska. Å andra sidan kan detta också ses som en framgångsrik assimileringspolitik.

Under hela sin verksamhet – och i synnerhet från och med 1910-talet – var Tornedalens folkhögskola beroende av det stöd som tillhandahölls av statens centralförvaltning och de regionala myndigheterna. Dessa parter, också Luleå stift, ledde folkhögskolan i den – åtminstone i början nationalistiska – riktning de önskade. När eleverna lämnade området över gränsloden österut lockades de tillbaka med pengar. Den vanliga verksamheten vid folkhögskolan ingöt bland annat genom fosterländska fester en svensk nationalanda, som grundade sig på tanken ”ett folk,

¹⁶⁴ ”Vilken drivkraft att lära sig svenska”. Elenius 2001, 363.

¹⁶⁵ Elenius 2001, 346–347.

¹⁶⁶ Eila Orres e-post 22.10.2021. Eila har gett sitt samtycke att vara här med sitt namn.

¹⁶⁷ Eila Orres e-post den 22 oktober 2021.

ett språk, ett land”. Utöver folkhögskolans normala pedagogiska innehåll undervisades mer omfattande i svenska än på någon annan svensk folkhögskola. Svenska var normen i skolgemenskapen och blev normen även i kvinnornas liv.

Försvenskingsarbetet var bara en del av folkhögskolan. Folkhögskolerörelsens själva grundidé om att väcka ungdomar – i den här rapporten unga kvinnor – till eget tänkande och handlande måste ses som en viktig linjedragning. Men för kvinnor som gått i skolan var eget tänkande och handlande vid tidpunkten för granskningen inte detsamma som att identifiera sig med det egna språket och sedvänjorna i barndomens samhälle och att aktivt verka för dessa frågor.

Kanske man också kan tänka på kvinnor som gått på folkhögskolan och flyttat till andra delar av Sverige ur ett perspektiv av majoritet – minoritet? I boken *Kielimuurin varjosta* spekulerar författarna i att personer som ingår i majoriteten undviker att anamma en minoritetsidentitet. När de som emigrerade från Finland till Sverige hade utbildat sig i Sverige var det bästa sättet att komma vidare i karriären att dölja sin identitet och sina finska språkkunskaper.¹⁶⁸ På samma sätt ville kvinnor som talade finska i svenska Tornedalen utbilda sig i yrken och arbeta på andra håll i Sverige. Då var den bästa chansen att nå sina mål att försvenskas, att bli en del av majoriteten. I Tornedalen hade den finsktalande personen varit en del av majoriteten. Därför måste man när man for ut i världen utplåna språket och identiteten så att man kunde fortsätta att höra till majoriteten. Å andra sidan bör det noteras att en kvinna med finska som modersmål som flyttade från svenska Tornedalen hade ett språkkapital i det svenska samhället tack vare sitt modersmål, vilket hon hade nytta av. Hon behövdes som tolk för dem som hade emigrerat från Finland.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Arkivkällor

Tornedalens folkhögskolas arkiv

Redogörelse för folkhögskolekursen 1901–1902

Redogörelse för svenska Tornedalens Folkhögskoleförenings och Stiftelsen Tornedalens Folkhögskolas med tillhörande verksamhet under tiden 1 juli 1911–13 augusti 1914. Lund 1916

Redogörelser för Stiftelsen Tornedalens Folkhögskolas verksamhet 1915–1959

Nordkalottens Kultur- och forskningscentrum (NKFC)

Tornedalens Lantmanna- och Folkhögskola. Årsredogörelser för manliga och kvinnliga Folkhögskolekurserna samt Lantmannakurserna, 1901–1902, 1902–1903

Tornedalens elevförbundets årsskrift 1902 utgiven av Ludv. de Vylder

¹⁶⁸ Heed et al. 2020, 26.

Hälsning från Höga Norden. Skolliv i Matarengi. Redogörelse för verksamheten vid Tornedalens Lantmanna- och Folkhögskola. Avgiven på uppdrag av skolans styrelse genom Ludv. de Vylder, skolans föreståndare. = de Vylder Ludvig 1911

Brev till Ludvig och Elisabet de Vylder från skolans tidigare elever, lärare och andra.

Norrbottens läns arbetsstugor. Årsredogörelser 1909–1953

Luleå tekniska universitetsbibliotek (LTUB)

Brev från Ludvig de Vylder till sin faster Maria de Vylder-Ribbing i Lund. Åren 1898–1909, kopior

Brev från Elisabeth de Vylder till Maria de Vylder-Ribbing i Lund. Åren 1897–1905, 1908. Kopior renskrivna av Klas de Vylder

Övertorneå kyrkoarkiv

Övertorneå församlingsböcker 1902–1919. A II a: 2

Andra

Elenius, Lars 2017. *Identitetsförändring som resultat av modernisering och skolpolitik i Tornedalen*. Sammanfattande syntes av föredrag hållna av Lars Elenius för STR-T Uppsala 2017. I författarens ägo

Mustakallio, Hannu 2018. *Finska språkets ställning i norra Sverige och de finsk-svenska kyrkliga relationerna från 1890-talet till andra världskriget*. Presentation på Övertorneå församlingshem den 26 oktober 2018 "Då språk och identitet skulle hitta varandra. En fördjupande dag om språk, tro och identitet". I författarens ägo

E-postkorrespondens med Mikaela Omark i september–oktober 2021. I författarens ägo

E-postkorrespondens med Eila Orre i oktober 2021. I författarens ägo

Tidningar och tidskrifter

Det Nya Sverige. Tidskrift för nationella spörsmål 1907

Folkskolans vän 1906, 1917, 1922, 1925, 1929

Folkskollärarnas Tidning 1929

Gränsen [Tornedalens elevförbunds medlemsblad] 1959–1968

Haparandabladet 1924, 1945

Idun 1943

Kyrka och skola: svensk ecklesiastik-tidning 1899

Matarengi. Tidskrift för Tornedalens folkhögskolas elevförbund 1916–1919

Social tidskrift: organ för studenter och arbetare 1905

Svenska Dagbladet 1943

Svensk läraretidning: illustrerat veckoblad för folkundervisningen 1899, 1900, 1908

Svenskt land 1932

Sveriges väl: veckoblad för nationella sträfvanden 1906, 1908

Tidskrift för svenska folkhögskolan 1909, 1911, 1925, 1926, 1952

Tornedalens elevförbunds (TEF) medlemsblad 1937–1958

Tornedalens elevförbunds Årsskrift 1902

Vi flickor 1943

Tryckta källor och litteratur

Bergfors Georg & Albin Neander 1928. Ett besök på Sveriges Nordligaste folkhögskola. *Norrbottnen I*, 137–142.

Bergman, Melvin 1952. Flyttande folkhögskola fyller 40 år. *Tidskrift för svenska folkhögskolan* 1953. Årgång 33 – Häfte 2.

Bergqvist, O. 1907. Folkundervisningen i Sveriges Finnbygd. *Det nya Sverige 1907*.

Borelius, Fredrik 1926. Ett par elevuppsatser. *Tidskrift för svenska folkhögskolan* 1926, 178–182.

Carlström, C. Fr. (red.) *Tornedalens lantmanna- och folkhögskola 1899–1924*. Minnesskrift. Luleå 1925.

Cullblom, Ester 1999. *Vi pigade i Tornedalen. Finska kvinnors erfarenheter av att arbeta som pigor i 50-talets Tornedalen*. Länsstyrelsen i Luleå.

Degerman, Allan 1968. *Svensk folkhögskola 100 år. Folkhögskolans idéhistoria*. Uddevalla: Bokförlaget Liber.

Elenius, Lars 2001. *Både finsk och svensk. Modernisering, nationalism och språkförändring i Tornedalen 1850–1939*. Umeå.

Elenius, Lars 2015. Ett metasystem för utbildning i Tornedalen. Tvåspråkighet för emancipation eller förtryck? *Norrlandsfrågan. Erfarenheter av utbildning, bildning och fostran i nationalstatens periferi*. Red. av David Sjögren och Johannes Westerberg. Umeå: Kungl. Skytteanska Samfundet.

Heed Merja et al. 2020. *Kielimuurin varjosta. Ruotsinsuomalaisuudesta ja vähemmistötietoudesta*. Recito Förlag, Borås.

- Henriksson, Hanna 2000. *Folkhögskolan och försvenskning av Tornedalen. En studie av Bodens och Tornedalens folkhögskolor* [C uppsats LTU Historia C]
- Jonsson, Leif 1990. *Ljusets riddarvakt. 1800-talets studentsång övad som offentlig samhällskonst*. Acta Universitatis Uppsaliensis. Nova series 11.
- Karjalainen, Martta 1973. *Ylitornion kristillinen kansanopisto 1923–1973*. Tornio.
- Lindskog, Gerda Helena 2010. *”Snölandets fattiga ungdom till hjälp”. Om kvinnor och män kring Norrbottens arbetsstugor för barn 1903-1933*. Bokförlaget h:ström – Text & Kultur.
- Lindskog, Gerda Helena 2014. *”Först och främst misshagade namnet”. Arbetsstugor för barn i Tornedalen och Lappland 1930-1954. Tjugosex intervjuer*. Bokförlaget h:ström – Text & Kultur.
- Marcusdotter, Marianne 2005. *”Med vackra inslag prydd din lefnads väf!”*. Den kvinnliga textila slöjden på folkhögskolorna 1873-1920. Linköping: Linköpings universitet. Skapande Vetande 42.
- Marcusdotter, Marianne & Göran Sallnäs 2006. *Elisabeth & Ludvig De Vylder – två folkhögskolepionjärer*. Stockholm.
- Mustakallio, Hannu 1994. *Herätysliikkeen, maakunnan ja rajaseudun opisto. Ylitornion kristillisen kansanopiston perustaminen ja alkuvaiheet 1920-luvun lopulle saakka*. Ylitornion kristillinen kansanopisto.
- Mustakallio, Hannu 2016. Laestadianismen, den finskspråkiga minoriteten i norra Sverige och de finsk-svenska kyrkliga relationerna från 1890-talet till år 1923. *Gränsöverskridande kyrkohistoria. De språkliga minoriteterna på Nordkalotten*. Studies on the religious history of the north. Umeå, 48–65.
- Mustakallio, Hannu 2019a. Laestadianismen, den finskspråkiga minoriteten i norra Sverige och de kyrkliga relationerna från 1890-talet till år 1923. Hannu Mustakallio, *Kaikki me olemme jostain kotoisin. Puheita ja artikkeleita professori Hannu Mustakallion Joensuun-kaudelta 2003–2019*. Karjalan teologinen seuras publikationer 3. Joensuu: Karjalan teologinen seura, 244–255.
- Mustakallio Hannu 2019b. Valtakunnankieli vai uskon äidinkieli? Länsipohjan kysymys ja suomalais-ruotsalaiset kirkolliset suhteet vuodesta 1923 toiseen maailmansotaan. Hannu Mustakallio, *Kaikki me olemme jostain kotoisin. Puheita ja artikkeleita professori Hannu Mustakallion Joensuun-kaudelta 2003 –2019*. Karjalan teologisen seuran julkaisuja 3. Joensuu: Karjalan teologinen seura.
- Mustakallio, Marja 2009. *Sata vuotta tornionlaaksolaista musiikkielämää*. Övertorneå: Arktinen Ajatus.
- Mustakallio, Marja 2012. *Musik på gränsen. Hundra år av tornedalskt musikliv*. Övertorneå: Arktinen Ajatus.
- Mustakallio, Marja 2016. *Körttisuvun hihhulilammas*. Övertorneå: Arktinen Ajatus.
- Ohrlander, Kajsa 2005. En systerlig gest mot det förflutna. Den kvinnliga folkhögskolan ges en plats i historien och kvinnorörelsen. *”Med vackra inslag prydd din lefnads väf!” Den kvinnliga textila*

- slöjden på folkhögskolorna 1873–1920* av Marianne Marcusdotter. SkapandeVetande 42. Lindköpings universitet, 7–23.
- Pekkari, Karl (red.) 1999. *Tradition och Förnyelse. Tornedalens folkhögskola 'Mataringin Opisto' 100 år*. Jubileumsskrift 1999.
- Tenerz, Hugo 1963. *Folkupplysningsarbetet i Norrbottens finnbygd under förra hälften av 1900-talet jämte språkdebatten*. Strängnäs.
- Thorson, Josef 1905. Tornedalens Landtmanna- och Folkhögskola. *Social tidskrift: organ för studenter och arbetare*. Stockholm: Centralförbundet för socialt arbete.
- Tidström Karl-Ragnar & Hannu, Uno (red.). *Tornedalens Lantmanna- och Folkhögskola 1899–1949*. Haparanda 1950.
- Tuomas Larsson Kerstin 2017. *Hjärntvättarresan. Aivonpesureisu*. Lumio förlag.
- Viitanen, F. O. 1917. *Pohjois-Ruotsin suomalaiset*.
- de Vylder, Elisabet 1943. Skolliv i högan nord. Minnen från sekelskiftet. *Vi flickor* nr 10/1943.
- de Vylder, Elisabet 1950. När vi började – kulturbild från Tornedalen [föredrag i radio]. Särtryck ur *Tidskrift för svenska folkhögskolan*.
- de Vylder, Elisabet 1957. *Så minns jag det*. LTs förlag.
- de Vylder, Ludvig 1904. *Tornedalen. Dess land och folk*. Stockholm: Norstedt.
- de Vylder, Ludvig 1909. Det andliga försvarsarbetet i översta Norrland. *Svenska folkhögskolans årsbok* 1909.
- de Vylder, Ludvig 1911. *Hälsning från Höga Nord. Skolliv i Matarengi*. Redogörelse för verksamheten vid Tornedalens Lantmanna- och Folkhögskola. Luleå: Norrbottens-Kuriren.
- de Vylder, Ludvig 1918. Bondekultur i höga Norden. *Svenska jordbrukets årsbok* 1918.
- de Vylder, Ludvig 1922. Land och folk i svenska Tornedalen. *Läsning för svenska folket*. Stockholm: Sällskapet för nyttiga kunskapers sprida.
- de Vylder, Ludvig 1923. *Pihtijärvi: folklivsskildring från övre Norrland*. Stockholm: Birkagården.
- de Vylder, Ludvig 1926. *Vildmarkens skördar: skildringar från Pihtijärvi*. Uppsala: J. A. Lindblad.
- de Vylder, Ludvig 1937. *Gryende dag: en roman från Pihtijärvi*. Lund: Gleerup.
- Wiss, Peter 1995. *Tornedalens Folkhögskola. Tankar om motiven till dess grundande*. Institutionen för Pedagogik och Ämnestudier Högskolan i Luleå. Historia-B.
- Ylipää, Arne 1980. *De mörka åren*. Pajala.